
borec

MAJ 1980

5

BOREC, YU ISSN 0006-7725

Revija za zgodovino NOB in ohranjevanje revolucionarnih tradicij

Ustanovitelj revije: Republiški odbor Zveze borcev Slovenije

Izdajatelj: Založba Borec

Urejuje uredniški svet: Lado Ambrožič ml., France Filipič, dr. Tone Ferenc, Ivan Križnar, Radko Polič, predsednik, dr. Miro Stiplovšek, nam. predsednika, France Šušteršič in Zima Vrščaj

Glavni in odgovorni urednik: Črtomir Šinkovec

Uredništvo sprejema sodelavce in bralce vsak dan od 9. do 12. ure

Rokopise pošljite na naslov: Uredništvo »Borca«, Ljubljana 61000, Miklošičeva 28/I

Poštni predal 203; telefon: n. c. 320-477

Nenaročenih rokopisov in fotografij ne vračamo

Revija Borec izhaja ob finančni pomoči Kulturne skupnosti Slovenije

Vsebina

- 257 JOSIP BROZ-TITO
1892—1980
- 258 PESMI ZA TOVARIŠA TITA
1941—1945
- 268 Srbo Ivanovski: Pozdrav Titu
- 268 Vladimir Nazor: Tovariš Tito
- 269 Milan Obradović: Tito o samozaščiti revolucije
- 288 Fani Okič: Titu v slovo, pesem
- 289 Franci Strle: Zmaga pri Marinči vasi
- 297 Vasja Ocvirk: »Saj je cel Srebrnič!«
- 302 Mile Klopčič: Titovo ime, pesem
- 303 Janez Švajncar: Zamujeni koraki
- 308 Radovan Zogović: Biografija tovariša Tita, pesem
- 309 Florijan Laimiš: Zlom ameriške kazenske ekspedicije in njene politične zaslombe
- 314 Ali Podrimja: Tebi, Tito
- 315 Slavko Rupel: Beno Zupančič: Noč in dan
- 316 Slavko Rupel: Aleksander Valič: Frontniki
- 317 Savo Rutar: Rudolf Hribernik-Svarun: Opredelitev
- 319 Vladimir Nazor: TITOV »NAPREJ!«
- 320 Vladimir Nazor: TITOV »NAPREJ!«

Slika na naslovnici strani: Bliza se konec vojne, z njo svoboda in svečane priprave nanjo. Tudi mladenke iz Crnomlja so se združile v pevski zbor, ki ga vodi skladatelj Makso Pirnik

Revija »Borec« je bila z ukazom predsednika republike Josipa Broza-Tita odlikovana ob petindvajsetletnici izhajanja z redom zaslug za narod s srebrnimi žarki

Naročila in reklamacije pošljite na naslov: Založba Borec — za revijo »Borec«, Ljubljana, Miklošičeva 28/I., telefon 320-477, poštni predal 203, ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 50101-603-45772, naročniki v tujini pa na račun pri Ljubljanski banki v Ljubljani 50100-620-107-32040-000-457. Celotna naročnina znaša 100 dinarjev, polletna 50 dinarjev. Za inozemstvo 140 dinarjev. Posamezna številka 10 dinarjev. Tisk: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani

Josip Broz-Tito 1892—1980

Kako izmeriti veličino človeka, ki je prehodil strmo pot od vaškega pastirčka, delavca, vojaka v I. svetovni vojni in udeleženca oktobrske revolucije, preganjanega funkcionarja komunistične partije v predvojni Jugoslaviji do vrhovnega komandanta narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije, predsednika socialistične federativne republike Jugoslavije in enega najbolj spoštovanih in priljubljenih državnikov našega časa.

V teh, z nepreklicnim slovesom od njegove osebnosti zaznamovanih dneh so nam še bolj pred očmi odlike Titovega življenja in dela, ki sta bila en sam boj: boj za pravice delavca in delovnega človeka, boj za svobodo in neodvisnost Jugoslavije, za njeno samostojno pot v socializem, nenehno prizadevanje za enakopravnost, bratstvo in enotnost jugoslovanskih narodov in narodnosti, za krepitev neuvrščenosti in sožitja med narodi, za mir na svetu.

Daljnosežnost zastavljenih ciljev in globina duha pa nista zastrli širine srca. Vse Titovo dejanje in nehanje je prežarjala toplota zavesti, da gre za konkretnega človeka, tudi tistega malega, iz katerega sréde je izšel sam. Iz zaupanja vanj in odgovornosti do njega je tovariš Tito črpal pogum za svoje vélike odločitve.

Ta izredna vez se je začela tkati med njima v času največjih preizkušenj, med narodnoosvobodilnim bojem. O tem ne nazadnje govori okrog tri sto pesmi iz opusa slovenskega NOB pesništva. Če mu že niso posvečene, pa vsaj omenjajo njegovo ime. V izbranih ali preprostih, včasih tudi nebogljenih in okornih besedah izražajo zaupanje in zvestobo póti, ki jo je tovariš Tito začrtal in vodil vse do danes. Naj govorijo pesmi same, pisane v času ognja in krvi.

Tovariša Tita ni več med nami. Ostaja pa z nami njegovo neprecenljivo sporočilo. In odgovornost za vztrajno in pogumno nadaljevanje njegove, Titove poti.

Pesmi za tovariša Tita 1941—1945

Pesmi so iz arhiva slovenskega NOB pesništva na katedri
za slovensko književnost filozofske fakultete v Ljubljani.

Titu

*T-ovariš Tito vse pozdrave,
i-n sreče mnoge v pozne dni;
t-o žele sinovi slave:
u-kaži, v ogenj gremo mi!*

1943
Oton Vrhunec-Blaž Ostrovrhar

Titu!

*Že pridrli nemški so sovragi —
Kakor val
smo tedaj vzkipele,
ko si Ti pred nami planil v boj.*

*Skozi gozde, temne mrake,
vodil svoje si junake,
dasi švabi so hodili,
kakor gladnih volkov roj.*

*Skozi borbe in trpljenje
vodiš nas tovariš Ti,
da bodočnost lepšo si zgradimo!*

6. 3. 1945

Tilka

Titu

*V narod hlapcev si seme vsejal;
po njivah in zemlji seljakov.
In seme je vzknilo, si žetev pobral —
ta žetev je narod junakov.*

Soča, 1944

Danilo Komac-Brdavs

Partizani Titu

*Komu roke naše čvrste,
komu naša zdrava rast
in ponosne naše vrste,
komu te so v čast in last?*

*Naš korak možat in prožen,
misli naših smela pot,
duš polet svež in prožen,
ves naš partizanov rod?*

*In pogledi naši jasni,
naša mirna, čista vest,
spevi domoljubni glasni
in junaška naša pest?*

*Komu vse, kar smo in znamo,
kar živi nam v dnu srca,
kar najboljšega imamo,
komu vse to v dar velja?*

*Partizani smo ti vdani,
Tito, nas imaš.
Kadar hočeš, nam naznani:
mi smo tvoji, ti si naš!*

Vlasta

*Za dom, za svet nov,
ne tako lažniv,
da bo življenje
vredno življenja,
si vstal iz grobov.*

*In preko grobov
in solza in krvi
gremo s teboj
vsi v boj
do osvobojenja!**

Leta 1945

Avtor neznan

** Besedilo ob Titovem portretu.*

Maršalu Titu za rojstni dan

*Danes rojstni dan je,
Maršala Tita.
Ves narod iskreno mu čestita,
kot molitev k nebu vzklika :
Bog živi ga, Bog živi ga!*

*Ob njegovem rojstvu so vile stale,
prva Mu dala je poguma,
druga pa modrosti,
tretja telesne je jakosti,
vila kraljica iskrene ljubezni
do naroda Mu vlila.*

*Zdaj oglasi se vila kraljica,
vila Sojenica, stopi naprej,
kaj otroku za življenje določaš,
zdaj Ti povej?*

*V svoji mladosti bode trpin,
kakor je vsake
revne matere sin,
tudi v moški dobi
ga trpljenje ne bo zapustilo
pač se Mu bode še pomnožilo.*

*Dovolj, kriknejo razjarjene vile,
vila Sojenica!
žalostna so Tvoja poročila,
Me želimo za otroka
boljša darila!*

*Vila Sojenica pa važno dé,
tudi na te nočem pozabiti,
prav izvrstnih
želim Mu nakloniti.*

*Grozen tiran,
bode na zemlji vstal,
katerega bode
groza in strah spremljal.
Pod njim, strahota in smrt
se bosta mešala,
ogenj in kri,
Mu bosta drugovala.*

*Ta otrok tukaj,
se Ga ne bode zbal,*

*pogumno nasproti
bode Mu vstal.*

*Pod tem tiranom
bo njegov narod
trpel strašno,
narod oteti
njegova skrb bo.*

*On pa bode z besedo in dejanjem
ves narod prekvasil, preučil
in narod Mu bode
z veseljem sledil.*

*Tovariše srčno plemenite
krog sebe bo zbral
in tej četi junaški
poveljnik postal.*

*Zaveznike mogočne
poišče tedaj,
ki narod rešiti
Mu pomagajo naj.*

*Njegova vojska junaška
se bode borila srčno,
da bo svet v začudenju vpraševal,
kdo neki je to?
Mala država
doslej svétu neznana,
zdaj tako slavno
je postala poznana.*

*Skupaj z zavezniki
bo tolkel pošast
in ne prej nehal,
dokler ljubljeni narod
ne bode svoboden postal.*

*Njegov trud in trpljenje
bogat rodilo bode sad.
Domovini svoji
priboril bo svobodno življenje,
lepo novo bo pomlad.*

*On sam pa bode
od vsega naroda ljubljen, spoštovan,
naslov Maršala
bode Mu dan.*

Marija

Tebi tovariš Tito!

*V zori pomladni narava drhti,
v dan novi prebuja se vsa domovina,
mladini z obrazov vsej sreča žari,
pozdravlja, proslavlja največjega sina.*

*Slovenija širna, hej stopi na plan,
pridruži se ti vsa Primorska in Istra,
z voščili pozdravi Te Korotan,
in srčno pozdravlja Te Soča, svobodna in bistra.*

*Ko narod je v robstvu, verigah ječal,
vodniki so prejšnji nas vsi zapustili,
nasprotnike s strupom je tujec navdal
sovraštva, da brate so lastne morili.*

*Ti slavljenec dragi si z nami ostal,
si narod naš rešil, zedinil in vodil
pred borci je Tvojimi tujec trepetal,
v kri lastno po Tvojih zaslugah zablodil.*

*Potrebna ni krona Ti iz zlata,
posuta z rubini, smaragdi, briljanti,
zaslug in zmag venec se Ti lesketa,
herojski so borci pa Tvoji najlepši briljanti.*

*Želimo mi mladi za Tvoje ti slavje,
ponese naj vila s Triglava, planin
let mnogo in sreče in dobro Ti zdravje,
mladina pa nagelj slovenski in rožmarin.*

Avtor neznan

Mladina maršalu Titu!

*Tito, danes smo pri Tebi
Vsi smo Tvoji, daj, privij nas k sebi;
mladi smo, neuki, nebogljeni,
toda vemo, zate smo rojeni.*

*Tvoji smo, po krvi in zavesti,
ljubimo te v sreči in bolesi,
Tvoj pečat nam vtisnjen je v lica
Tvoja naša mala je desnica.*

*V nas kali bodočnosti so Tvoje vzkli
v Tebi črpamo, krepimo mlade sile,
ko odrastemo, razpnemo se v višine,
vredni bomo Tvoje veličine.*

Marica Klinkon-Stanislava

Slika maršala Tita!

*Dokončal je delo
partizan —
za robom gozda
umira dan . . .
Tako je tiho danes,
ko gledam v daljno plan,
spominjam se domačih
in med mojimi spomini
sta najdražji mi dve sliki,
moje stare matere in maršala Tita.
Iz srca, duše partizana,
iz srede slovenskih gozdov
solza na sliko je njega kanila,
ki pomnil ga rod bo poznih rodov.
Ko gledam sliko tega kremenitega obraza,
se dviga duh, tja v daljavo
in vidim mojo očetnjava —
svobodno!
To čelo modrostno,
vedelo je, kaj ukazuje,
pogled jasni videl zmago
že takrat, ko vzeli so nam domovino drago.
Nasmeh na ustnih me tolaži,
ob mislih, da tujec ukazuje
in nam svete narodne svetinje pljuje.
Odločnost vsa, ki sije iz obraza,
pa glasno govori,
vsi narodi Jugoslavije
kmalu bodete svobodni!
Temni se v naših že gozdovih,
jaz še vedno gledam sliko,
obraz, ki govori resnico,
pravico!
On išče naša srca
in daje svoje nam srce!
Preko Balkana glas maršala
Tita — kliče —
združite se
v skupno borbo svobode!
Noč je legla na gozdove,
v karavli že vse spi,
v mojem srcu — srcu partizana
pa vroča želja bdi . . .
enkrat gledati v oči njemu,
ki vodi našo borbo iz prokletstva sužnosti!*

Avtor neznan

Tito

*Tito, kje si naš tovariš Tito,
Zakaj Primorska je razbita?
Pridi, čakamo te mi,
čakajo te borci v grobovih,
kjer prelita kri po naših je gozdovih.*

*Krivične meje so nam dali,
le za Jugoslavijo smo žrtve dali.
Tuji narod hoče nas končati,
samo Jugoslavija je naša mati.*

*Zato se hočemo še naprej boriti,
novo Jugoslavijo tudi v naši vasi še zgraditi.*

Leta 1945

Fani Hlede-Vogrič

Pred sliko maršala Tita

*Večno mlad in ljubezniv
se na sliki nam blestiš,
nepozaben, nevenljiv
Osvoboditelj v nas živiš.*

*Kakor sonce rožici
Tvoj obraz se nam smehlja,
v vriskajoči množici
vsako Te srce pozna.*

*Kot svetla mogočen ščit
varuje nas Tvoja dlan,
dober, lep in zmagovit
v naša srca si vkovan.*

*Ne izruje Te vihar,
ne odtrga Te od nas:
trdno združen za vsekdar
bodi z nami večni čas!*

Ivana

Tito, pokaži nam pot domov!

*V nacistično sužnost vkovani,
trpeli smo leto, dve, tri,
kakor živali bili smo teptani
prav do poslednjih dni. —
In zdaj prišel do nas je njen vroči pozdrav
tam od jugoslovanskih dobrov. —
Ti, Tito, bil naše svobode si prvi kovač,
ko rezal jermena je narodu s hrbta trop krvnikov
in v dolinah odmeval ljudski jadni je plač,
ti v gorah pogumno si zbiral kader junakov. —
Sekal si rane zveri fašistični,
odsekal si glavo zveri belogardistični,
pripeljal si ljudstvo spet v sonce svobode. —
Tja v Jugoslavijo, tja v Slovenijo,
tja v Hrvaško in Srbijo,
tja v Bosno in sončno Dalmacijo,
tjakaj so naša srca šla v vas. —
Bedni poprej, bedni še zdaj
hrepenimo vroče le nazaj
tja v prelepi domači raj. —
Ko ležeš, tovariš, zvečer,
priplazijo se skozi priprto dver
misli na dom, domovino. —
Kliče te dom, žena, hiša domača,
kliče te oče in majka,
kliče te ljubica, deca in gruda domača.
Svoboda ti zdi se kot bajka. —
Tam doli pri nas je pomlad,
prišla je pač v vsa srca,
pregnala zimski je hlad. —
Glej polja naša že zdavnaj zelenijo,
trte v goricah pognale so brste,
gozdovi z zelenjem pokrili partizanske so krste
bele vasi se v svobodi smejiijo. —
Sejalec s širokim zamahom
hodi čez polja in seje,
delavec zgrabil lopato z veseljem je in ne več
s strahom,
v pozdrav se iz zraka škrjanček mu smeje. —
Vojak, partizan pa stoji še na straži,
Tito, ti čuvaš nad njo,
nad našo domovino,
ti nam očuval boš Trst, Goriško,
ti nam priboril boš našo Koroško. —
Tito, pokaži nam pot domov!*

*Tja bi mi radi,
gradit, ustvarjat,
borit se, zmagat,
ustvarit novi, naš lepi si dom. —
Tito, pokaži nam pot iz tujine domov! —
Tovariši, mi pa zaupajmo vanj,
saj on je naš prvi, največji partizan,
zato iz teh prekletih germanskih planjav
poleti naj voditelju pristrčni pozdrav
junaku za njegov rojstni dan. —*

Dachau 24. 5. 1945

Pavle Hafner

Srbo Ivanovski

Pozdrav Titu

*Iz te dežele, kjer opij cvetè,
kjer biserno grivo si češe óris,
kjer roj obiračic tobaka grè,
po zemlji in poje o novi zori;*

*iz te dežele, kjer Šara k nebu kipi,
kjer Vardar hiti čez poljë valovito,
iz naših polj in zadružnih vasi
sprejmi pozdrave, učitelj Tito.*

*V naši deželi zdaj kliče pomlad,
človek, ko sanja, ustvarja sne svoje,
vsa domovina je dela nasad,
v katerem svoboden vsak dela in poje.*

Vladimir Nazor

Tovariš Tito

*Kar bilo je pod pepelom
v naših srcih plaho skrito,
v kres mogočen je raznetil,
naš tovariš Tito.*

*Speljal razne je potoke
v eno strugo zmagovito
in ustvaril silno reko
naš tovariš Tito.*

*Presejal je našo moko
skoz rešeto in skoz sito,
kruha novega nam mesi
naš tovariš Tito.*

Milan Obradović

Tito o samozaščiti revolucije

Iz dosedanjega proučevanja Titovih misli in del o samozaščiti revolucije ter o politični in vojaški strategiji partije lahko povzamemo naslednja dejstva:

1. Tito se je jasno zavedal, da je samozaščita revolucionarnega gibanja, posebno KPJ kot njenega jedra, pogoj za uspeh, obstoj in zmago revolucije;

2. Kot revolucionarna in družbena funkcija je samozaščita idejno in praktično navzoča v Titovi revolucionarni dejavnosti in je integralni del revolucionarnega delovanja partije in revolucionarnih organizacij;

3. Tito je vedno znal poiskati pravo revolucionarno obliko samozaščite, ki je bila odvisna od pogojev, v katerih je delovalo revolucionarno gibanje in njegovo jedro v Jugoslaviji;

4. Vse Titove idejne in praktične rešitve so temeljile na spoznanju, da mora samozaščita revolucije sloneti na široki in množični podlagi tako v partiji in vseh revolucionarnih organizacijah, kakor v organizacijah narodnoosvobodilnega gibanja, družbenopolitičnih organizacijah in ljudstvu samem;

5. Tito se je kot marksist in dialektik zavedal, da revolucionarni boj ne bo uspešen ali pa bo zahteval veliko žrtev, če v njem ne bo navzoča samozaščita kot integralna sestavina;

6. Samozaščitni ukrepi v času priprav na oboroženi upor, ki jih je sprejel Josip Broz Tito, so bili pogoj za uspešen začetek in konec narodnoosvobodilnega boja in socialistične revolucije ter za splošni uspeh in so predstavljali sestavni del organizma, kakršen je revolucija.

Titova zasluga je tudi, da so komunisti in revolucionarne organizacije spoznali, da je pogoj za uspešen ilegalni boj poznavanje sovražnikovih načrtov, in da je bila partija sposobna spoznavati in spremljati te namene, izogibati se udarcem, poiskati sovražnikove občutljive točke, graditi politično taktiko ter preiti v nasprotni napad. Zato predstavljajo Titove misli in delo na področju varnosti in samozaščite gonilno silo, temelje in smeri organiziranja ter oblikovanja samozaščite revolucije in samouprave socialistične revolucije.

Titovo ustvarjalno vlogo pri razvoju samozaščite moramo razumeti kot sestavni del celotnega družbenozgodovinskega procesa, pogojev in oblik organiziranja oziroma vodenja in zaščite revolucije na vseh njenih stopnjah.

Kot komunist in revolucionar je Tito vedno kritično in ustvarjalno gledal na razredno bistvo, na njegove zakonitosti, pogoje ter smeri revolucionarnega in družbenega gibanja v širših zgodovinskih obdobjih in temu primerno je odredil strategijo, taktiko in oblike revolucionarnega boja te samozaščite. Njegova prizadevanja za idejnopolitično enotnost stranke delavskega razreda so bila porok za zaščito njenih vrst pred obveščevalno-policijskimi službami kraljevine Jugoslavije. V idejnem in organizacijskem usposabljanju partije za revolucijo je bila usodna prav Titova vloga v boju proti frakcionistom, vohunom in provokatorjem v partiji ter krepitev budnosti in konspiracije med komunisti.

Titu torej revolucija ni predstavljala preteklosti, temveč proces družbenih sprememb in boja za te spremembe, saj je temu posvetil vse življenje. V tem procesu pa mu je samozaščita vedno pomenila del teh sprememb.

I.

V obrambi partije in revolucionarnih organizacij so bile neprecenljive dolgotrajne izkušnje, ki si jih je nabral Tito v času ilegalnega delovanja KPJ. Samozaščita revolucije »... je idejno in politično navzoča v vsej revolucionarni praksi KPJ oziroma v KPJ.«¹ Partija s Titom na čelu, ki je na to vprašanje gledal z razrednega stališča, je imela natančno oceno notranjega položaja in odnosov med razrednimi silami.

KPJ in razredno delavsko gibanje sta delovala v gospodarsko nerazviti državi z močnimi nacionalnimi, socialnimi in političnimi nasprotji. Takšni družbenoekonomski in politični odnos ter stanja v monarhofašistični Jugoslaviji so predstavljali ugodne pogoje za delovanje tujih obveščevalnih služb v najvišjih državnih, vojaških, gospodarskih, policijskih in političnih telesih. Stalni spremljevalci tega delovanja so bili vohuni.²

Buržoazija si je pred tujimi vdori zatiskala oči, ker se je bolj bala naraščajočega demokratičnega in revolucionarnega gibanja v deželi sami kot pa fašizma. To je Tito povedal z naslednjimi besedami:

4. ... Kaj so ti reakcionarji storili za obrambo države leta 1938, ko je Hitler zasedel Avstrijo, kar je predstavljalo neposredno nevarnost za našo državo? Kaj so storili, ko je komunistična partija pozvala vse domoljube v enotno fronto? Na predlog KPJ o zaščiti države so odgovorili še s hujšimi napadi na KPJ ... Široko so odprli vrata nemškim vohunom, ki so pripravljali teren.«³

V težkem, dvajset let trajajočem ilegalnem boju, so si komunisti nabrali bogate izkušnje o zaščiti svojih vrst pred provokatorji, vohuni in policijskimi metodami. Ko Tito opisuje, v kako težkih pogojih so delovali komunisti, pravi: »... Več kot dvajset let ilegalnega dela in tisoči komunistov in skojevcev, ki so bili pobiti ali obsojeni na dolgoletno robijo, zgovorno priča o ostrem boju jugoslovanskih komunistov v tem času.«⁴

Nezadostna povezanost partije z ljudskimi množicami ter frakcionarstvo v njenih vrstah sta razrednemu sovražniku olajševala vdiranje v partijske vrste. Prav zaradi tega si je Tito prizadeval ustvariti idejnopolitično enotnost partije, kar je bilo zagotovilo za zaščito partijskih vrst.

Raziskave potrjujejo, da se je Tito boril za enotnost partije in krepitev samozaščite v njenih vrstah v ilegalnem delu samem ter v partijskem in delavskem tisku. Prav njegovo usmerjanje delavskega tiska je bilo v času ilegalnega delovanja partije odločilnega pomena za razvijanje samozaščitne zavesti o budnosti in konspiraciji pri komunistih ter pogoj za obstoj v teh težkih pogojih. V ilustracijo navedimo le nekaj primerov. »Delavski tisk,« piše Tito leta 1927, »mora biti

Josip Broz Tito leta 1937 kot generalni sekretar KPJ

stražar, ki bedi in opozarja delavce, naj bodo oprezni.«⁵ Tito opozarja komuniste in revolucionarne organizacije, da morajo biti budni »ne samo zaradi provokatorjev, ampak tudi zaradi drugih protipartijskih elementov«.⁶

V »Proleterju« je maja 1939 zapisal: »Danes, ko z vseh strani prežijo sovražniki naše partije in delavskega razreda, in poskušajo s svojimi vrinjenimi elementi razbiti našo enotnost, morajo vsi člani partije s svojo budnostjo do vseh odstopanj paziti na enotnost partije. Odločno se je treba boriti proti vsem odstopanjem in vnašanju kakršnihkoli razprtij v partijo.«⁷

Tito se je torej zavedal, kako pomembna je usposobljenost komunistov za odkrivanje in spoznavanje načrtov razrednega sovražnika in za upiranje policijskim metodam, s katerimi je hotela vdreti v partijske vrste. Z izobraževanjem novega partijskega vodstva leta 1937, na čelu katerega je bil Tito, se je začela odločna in široka razprava o stanju v partiji in o krepitvi njenega idejnopolitičnega vpliva med delavci, kmeti, inteligenco in širokimi množicami. Sovražnikov prodor v partijske vrste je Tito preprečil s principi budnosti in konspiracije, torej s principi, ki so se uveljavili že v času ilegalnega delovanja.

»... Čim močnejše je gibanje,« pravi Tito, »tem manjše so možnosti, da bi se razni tipi vrinili na pomembna mesta. Zato je treba dobro preveriti vsakega novega člana partije... Bolj ko se bodo usposabljali za vodilne položaje pravi proletarci, manj možnosti bodo imeli različni tuji elementi, da bi se vrinili ne samo na vodilne položaje, marveč v gibanje sploh.«⁸

Tito se je ves čas svojega ilegalnega delovanja ukvarjal s samozaščitno funkcijo revolucionarnega gibanja in revolucionarnih sil, da bi zaščitil sodelavce, soborce

in tudi sebe pred preganjanjem monarhofašističnega režima kraljevine Jugoslavije. V tem času je bil izdelan celovit sistem samozaščitnih ukrepov, postopkov in obnašanja komunistov, da bi zaščitil sebe, svoje forume, organizacije in članstvo. Nekatera načela boja proti razrednemu sovražniku in naloge komunistov pri tem so tudi teoretično razložena.⁹

Tito je imel že v času ilegale izreden smisel in intuicijo za oceno položaja in za izbiranje krajev partijskih sestankov, konferenc in shodov. Vsi ti sestanki in shodi so potekali nemoteno, čeprav je policija zasledovala Tita vse od njegovega odhoda v ilegalo. Policijske tiralice ga niso ujele, čeprav se je nenehno gibal.

Na Vsedržavnem posvetovanju vodstvenih aktivov KPJ (v literaturi je znano kot Majsko posvetovanje) 9. in 10. junija 1939 v Tacnu pod Šmarno goro je Tito posebej poudaril potrebo po nenehni budnosti. Dejal je: »Previdni in budni moramo biti povsod, ker imamo opraviti s številnimi sovražniki. Nevarnost grozi z vseh strani. Pogoji, v katerih moramo delovati, so izredno težki, kar zahteva nenehno budnost in previdnost.« (Podčrtal avtor)¹⁰

Partija je ob prihodu tovariša Tita na njeno čelo s pomočjo svojih članov in simpatizerjev začela protiobveščevalno delovati. Njeni člani in simpatizerji so delovali v državnih, vojaških, političnih in policijskih sektorjih kraljevine Jugoslavije. Tako se je Tito, ko je ocenjeval delo posameznih simpatizerjev KPJ v bivši jugoslovanski vojski, upravičeno odločil, da je leta 1939 v letalski garniziji Borongaj (Zagreb) ustanovil prvo partijsko celico s štirimi člani.¹¹ Na ta sestanek sta odšla Tito in Kardelj,¹² delovanje celice pa so po Titovih navodilih usmerjali Bajo Sekulić, Vlado Popović in Mitar Bakić. Ta celica je svojo aktivnost razširila še na letalske garnizije v Novem Sadu, Mostarju, Nišu, Kraljevu, Zemunu in Rajlovcu. K delu je pritegnila celo obveščevalnega oficirja polka — simpatizerja KPJ — Branka Drakulića in varnostnega oficirja zagrebškega letališča, kapetana Života Božovića. To sta bila zelo koristna sodelavca vodstva KPJ. Obveščala sta o nekatereh posameznikih, v kritičnih trenutkih pa zvrčala sum z oficirjev, ki so jih oblasti dolžile, da so simpatizerji KPJ.¹³

Na Peti državni konferenci KPJ leta 1940 je v peti točki sklepov poudarjeno, da »... mora partija pri svojem delu povečevati politično budnost od različnih sumljivih elementov, vohunov in provokatorjev, ki jih poskuša sovražnik vriniti v partijske vrste«. Tito je osebno načrtoval in organiziral varnostne ukrepe v času Pete državne konference KPJ in neposredno razčistil s frakcionarji in provokatorji.¹⁴ Tudi v najtežjih trenutkih je bil sposoben organizirati partijske shode celo v velikih mestih kljub specializirani protikomunistični policiji.

»... Organizirati Peto državno konferenco ni bilo lahko,« je zapisal Tito. »Razumljivo je, da sem sam prevzel največji del odgovornosti. Ni bilo preprosto po tolikih letih prvič organizirati konferenco doma, ker je na njej sodelovalo 110 delegatov. To ni bilo lahko... Vso stvar sem vzel v svoje roke. Sam sem iskal hišo, v kateri bi bila konferenca. Bil sem v Sloveniji in na meji med Slovenijo in Hrvaško ter najel cele vinograde in hiše, kjer sem mislil, da bi lahko imeli konferenco. Nato pa sem odšel drugam, ker je bilo tu premalo hiš, da bi se lahko zbralo toliko ljudi (podčrtal avtor). Dokončno sem se odločil, da najamem hišo v Zagrebu, in to v Dubravi... Pozneje, ko se je naša konferenca že srečno končala (naši kurirji so vse delegate pripeljali in odpeljali tako, da ni nihče padel v roke policiji), smo tako zaupali vsem 110 delegatom, da smo se odločili, da bomo v tej hiši imeli partijsko šolo...«¹⁵

Kakor vidimo, je bila KPJ edina politična sila, ki je znala natančno oceniti fašistično nevarnost, ki je grozila Jugoslaviji. Partija je združevala boj proti tej

nevarnosti z bojem proti reakcionarnemu režimu. Borila se je za demokratične odnose, za reševanje nakopičenih protislovij, zahtevala je drugačno zunanjo politiko in odstranitev petokolonašev iz vojske, zahtevala je demokratične pravice in svobodo, nacionalno enakopravnost in povezanost s Sovjetsko zvezo. S tako široko dejavnostjo je partija prodrla v politično življenje v državi, povečala svoje vrste, razvijala samozaščito in se pripravila za prihajajoče zgodovinske dogodke — na revolucijo.

II.

Titovi ukrepi glede budnosti in samozaščite v partiji in revolucionarnem gibanju v času neposrednih priprav na oboroženo vstajo predstavljajo revolucionarno kontinuiteto njegove misli in dela iz časa ilegalnega delovanja. Na posvetovanju PK KPJ za Srbijo, ki je bilo 29. novembra 1941 v Beogradu, je Tito opozoril na navzočnost pete kolone in na to, da se je treba boriti proti njej.¹⁶ Tudi takrat je prišla do izraza Titova sposobnost, da oceni pogoje in položaj ter temu primerno usmeri delovanje komunistov. O tem je inštruktor PK KPJ za Srbijo v svojih spominih zapisal: »... Tito je podal oceno političnega položaja v deželi in opozoril na pomen zadnjih marčevskih dogodkov v Jugoslaviji ... ter razdelil politične zadalžitve članom partije, ki so izhajale iz dogodkov 27. marca.«¹⁷ Na tem posvetovanju je bilo sklenjeno, da se »... komunisti morajo odzvati mobilizaciji in povečati politično delo v vojski in med ljudmi, da bi s tem pripravili pogoje za vstajo, povečali borbenost v vojski in med narodom, boriti pa se morajo tudi proti peti koloni, kapitulantstvu itd.«¹⁸ Vprašanje budnosti in samozaščite je Tito najbolj poudarjal zato, ker je bila glavna naloga policije monarhofašistične Jugoslavije boj proti komunistom, medtem ko organiziranega boja proti peti koloni ni bilo. To najboljše ponazarja dejstvo, da v letih 1933—1939 ni bil v kraljevini Jugoslaviji postavljen pred sodišče niti en sam italijanski ali nemški vohun, čeprav jih je bilo v državi nešteto.¹⁹

Ne glede na že znano usodo kraljevine Jugoslavije je CK KPJ na Majskem posvetovanju²⁰ leta 1941 v Zagrebu sklenil, da je treba nadaljevati boj proti fašističnim osvajalcem. Tito je bil imenovan za predsednika vojaškega komiteja CK KPJ. »Kdo nam bo dal svobodo, če se zanj ne bomo sami borili,«²¹ je rekel na tem posvetovanju. Pri zaključkih tega posvetovanja je odločno vztrajal, da se mora »partija prilagoditi novim pogojem ter poiskati nove metode dela, širjenja propagande in agitacije«.

Tito je torej že v času priprav na vstajo menil, da so pogoji zelo težki, ter se zavedal, da vstaja ne bo uspela brez množične in dobro organizirane obveščevalne službe in samozaščite. Zato je na omenjenem posvetovanju vztrajal, da je treba najti ustrezne varnostne ukrepe, s katerimi bi partijske organizacije, forume in člane zaščitili pred okupatorsko in domačo policijo, ki je okupatorju dala vse podatke o komunistih. Na posvetovanju je bilo opozorjeno tudi na nekatere slabosti. »... Ena najbolj nevarnih slabosti v skoraj vseh partijskih organizacijah je nekonspirativnost, ki nam je kljub prizadevanjem še ni uspelo odpraviti ... Sovražnik bo uporabljal vse mogoče metode, tudi nagla sodišča za vsako malenkost, zato je vprašanje konspiracije velikanskega pomena za uspeh naše partije pri obvarovanju kadrov.«²²

Majsko posvetovanje je zadolžilo komuniste, da zbirajo podatke o okupatorjevih načrtih in namenih. Tukaj želimo poudariti dejstvo, da partija v obdobju ilegale ni imela posebne obveščevalne službe, ampak je imelo to funkcijo obveščanje med partijskimi komiteji, organizacijami in člani. Na Majskem posvetovanju je bila o tem dana naslednja ocena: »... Slabost partijske organizacije je

bila v slabo organizirani informativni službi. Pogosto so se partijske organizacije znašle pred golim dejstvom, ker niso vedele niti za najosnovnejše sovražnikove namene, ki bi jih komunisti lahko preprečili, če bi bili bolj pozorni do dogodkov v sovražnikovih vrstah... Niso vedele niti tega, da peta kolona pripravlja udarec proti komunistom...»²³

Zaradi Titovega vztrajanja je bil na omenjenem posvetovanju sprejet sklep, da je treba povečati varnost in samozaščito. Da bi odpravili slabosti, do katerih je prišlo, ko so bili zaradi okupacije spremenjeni pogoji delovanja KPJ, pa je bil sprejet sklep, naj bo v vsakem partijskem komiteju nekdo zadolžen samo za obveščanje. Obveščevalec je bil odgovoren sekretarju partijskega komiteja. S tem so nastale obveščevalne točke pri okrožnih, pokrajinskih in centralnih komitejih, kar je bil zelo pomemben vir podatkov o sovražnikovih načrtih in namenih.

Ko se je 8. maja 1941²⁴ politburo CK KPJ preselil iz Zagreba v Beograd, je generalni sekretar tovariš Tito od komunistov zahteval, da morajo zbrati še več podatkov, na podlagi katerih bi bilo mogoče »... ugotoviti razporejenost nemških vojaških enot na okupiranem ozemlju«.²⁵

Znano je, da je Tito zaradi priprav na vstajo preživel v Beogradu 130 dni. V času priprav je zanj celo tveganje predstavljalo polovico varnosti, saj je nekaj časa živel v Nenadovičevi vili na Dedinju, čeprav je bil v neposredni bližini nemški štab in njihova obveščevalna služba.²⁶ Zaradi varnosti je pogosto menjal stanovanja, ki so vsa imela več vhodov, narejeno je bilo skrivališče, stiki z zunanjim svetom so bili nemogoči, izogibali pa so se tudi sestankom in srečanjem celo z najtesnejšimi sodelavci. Tito je bil lepo oblečen, uporabljal je originalne izkaznice in prepustnice okupatorskih in izdajalskih oblasti, ki so jih priskrbeli komunisti, ki so po dolžnosti delali v teh organih, pogosto pa je menjal tudi ime in priimek. Kurirji in straže so bili izbrani tako, da niso vzbujali pozornosti (največkrat ženske). Zaradi varnosti je imel tudi orožje in ročne bombe. Zahteval je redno obveščanje o okupatorju, na javnih mestih pa se je obnašal mirno in nevsiljivo. Poudariti moramo še, da so za Titovo varnost skrbeli tudi beograjski komunisti, predvsem taki, ki jih policija ni poznala. Zaradi konspiracije je bil prepovedan vsakršen stik med komunisti in skojevci, ki so bili angažirani pri pripravah na vstajo, zanimanje za osebnost in funkcijo tovariša Tita itd.

Tako so komunisti v času priprav na vstajo spoznali, da je mogoče samo v revolucionarni praksi, s stalno povezanostjo z množicami delavskega razreda in naroda, ob upoštevanju stroge revolucionarne budnosti in konspiracije uspešno voditi boj proti sovražniku in obvarovati partijske kadre pred aretacijami in uničenjem, kar je bil sovražnikov glavni namen.

Če pozorno analiziramo razglase CK KPJ narodom in narodnostim Jugoslavije z dne 15. aprila, 22. junija, ter 12. in 15. julija 1941, lahko spoznamo, kako pomembno je bilo za partijo, da ljudstvo seznanj z navzočnostjo pete kolone in s pomenom boja proti njej, kar je bil tudi pogoj za uspešno vodenje narodnoosvobodilnega gibanja. Pri sestavljanju tekstov se je močno angažiral tudi tovariš Tito. Kot vidimo, je Tito tudi v času svojega bivanja v Beogradu pripisoval samozaščiti velik pomen. Kljub obsednemu stanju, ki je vladalo, je bila 4. julija 1941 seja politbiroja CK KPJ. V tem času so udarne skupine skojevcev pogosto napadale nemške objekte in garaže, zažigale sovražno literaturo, ubijale vohune, petokolonaše, gestapovce. Kljub tako težkemu položaju je Tito vzdrževal zvezo s partijskim vodstvom, imel stike s člani CK KPJ, ki so bili v Beogradu, se pogovarjal z nekaterimi vodji opozicijskih strank in skupin, nadzoroval tiskanje ilegalnega biltena glavnega štaba NO POJ itd.

Josip Broz Tito kot generalni sekretar in vrhovni komandant NOV in POS v Mliništu v Bosni leta 1942

III.

Neprecenljivo je Titovo delo pri usmerjanju razvoja in pri organizacijskih oblikah varnosti in samozaščite revolucionarnih sil v času osvobodilne vojne. To je bilo v bistvu le nadaljevanje kontinuirane skrbi za krepitev varnosti in samozaščite revolucije in preprečevanja vdorov obveščevalno-policijskih služb združenih okupatorjev, katerih število je raslo vzporedno z rastjo revolucionarnih sil.²⁷ Po okupaciji in razdelitvi Jugoslavije je bil sistem okupacijskega in policijskega aparata postavljen le začasno, kot prehodna nujnost, dokler ne bodo razmere urejene na željeni način. V skladu s takšno okupacijsko zasnovo in strategijo je bil postavljen tudi okupacijski sistem in v njegovem sistemu varnostno-policijski aparat, ki naj bi s pomočjo izdajalcev čim prej obračunal s komunisti in drugimi naprednimi silami. Toda celotno okupatorjevo zamisel je podrla vstaja jugoslovanskih narodov in narodnosti, s čimer je bil okupator in njegova obveščevalna služba presenečen, ker se je Jugoslavija nenadoma spremenila v posebno bojišče, na katero strokovnjaki tretjega rajha in obveščevalne službe niso računali. Okupator se je znašel pred dobro organiziranim in enotno vodenim nasprotnikom, ki je imel jasne cilje in široko podporo naroda.

V zvezi s tem je CK KPJ in tovariš Tito poudarjal, da je treba poznati sovražnikove načrte, stanje in namene. Ta potreba se je pojavila že ob prvih večjih partizanskih akcijah, katerih uspeh je temeljil na nenadnih napadih, presenečenjih, poznavanju natančnega stanja in razmer sovražnika. Zato je Tito poudarjal pomen obveščevalne službe in samozaščitnih ukrepov, ki so zagotavljali uspešne akcije mladih partizanskih enot in drugih revolucionarnih sil, ki so se organizirano bojevale, za njihovo enotnost, moč in bojno pripravljenost.²⁸

Od začetka vstaje do odhoda na osvobojeno ozemlje 16. 9. 1941 je sprejel vrsto ukrepov za krepitev varnosti in samozaščite revolucionarnih sil. Veliko pozornosti je namenjal kurirskim zvezam, javkam, posebno pa je vplival preko biltena glavnega štaba NO POJ in usmerjal varnost in samozaščito revolucionarnih sil. V po-

nazoritev navedimo nekaj primerov, ki to potrjujejo. V Titovih navodilih, tiskanih v biltenu glavnega štaba NO POJ, o obrambi osvobojenega ozemlja je v četrti točki zapisano: »... Obveščevalna služba se mora čimbolje organizirati, *tako da jo bo opravljala večina nam naklonjenih ljudi*« (podčrtal avtor), in nadaljuje: »... treba jo je organizirati tako, da sovražni petokolonaški elementi in vohuni ne bodo zdržali na osvobojenem ozemlju niti kratek čas.«²⁹

Tito je opozarjal tudi na pomen revolucionarne budnosti, varnosti in samozaščite v partizanskih enotah. Zelo pomemben je bil njegov članek, ki ga je napisal v Beogradu in objavil 10. avgusta 1941 v biltenu glavnega štaba. V njem pravi: »... Štabi in komandirji morajo paziti tudi na to, da sovražnik ne vrine v njihove vrste svojih vohunov in provokatorjev. Odkrite vohune in provokatorje je treba takoj ustreliti, njihova imena pa objaviti... Treba je uničevati domače izdajalce in provokatorje, ki množično izročajo v roke fašistov naše najboljše sinove in ki služijo okupatorju kot poslušni psi.«

V nekih drugih navodilih iz prvih dni vstaje je Tito poudaril, da je »obveščevalna služba pomembna ne samo zato, da ugotovi sovražnikove premike, ampak predvsem zato, da bi se partizani izognili presenečenjem.«³⁰

Kakšno pozornost je Tito kot vrhovni komandant posvečal samozaščiti revolucionarnih sil, se najbolj vidi iz navodil o zavzemanju naselij, objavljenih oktobra 1941. V njih so natančno navedene naloge obveščevalne službe in zaščitni ukrepi, katerih se morajo držati štabi odredov, organi ljudske oblasti, partijske organizacije, partizani in narod. Tito je od vseh, ki so bili vključeni v narodnoosvobodilno gibanje, zahteval, da »morajo preprečiti vsak sovražnikov poskus, da bi razbil notranjo enotnost partizanskih enot«.³¹

Kakor vidimo, je Tito postavljал obveščevalne, varnostne in samozaščitne naloge pred NOO, partizanske odrede, komande mest, partizanske, narodne in vaške straže ter pred policijo oziroma oborožene vaške straže.³² Na vojaško-političnem posvetovanju v Stolicah, ki ga je 26. novembra 1941 vodil Tito, je bil sprejet sklep, da morajo »... štabi posebno pozornost nameniti organiziranju obveščevalne službe narodnoosvobodilnega gibanja.« To je bilo pogojeno z zaščito zaledja »pred vedno večjim pritiskom izdajalskih in okupatorskih vohunov na osvobojenem ozemlju.«³³

Na podlagi sklepov, sprejetih na posvetovanju v Stolicah, so vsa nacionalna in pokrajinska vodstva začela s kadrovskimi in organizacijskimi pripravami za razvijanje obveščevalne službe, varnosti in samozaščite. Vsako vodstvo je sicer upoštevalo specifične pogoje, okoliščine in položaj, vendar so se načeloma vsa držala sklepov s posvetovanja v Stolicah. To pomeni, da so se samozaščitne funkcije revolucije razvijale na enotni strateško-operativni podlagi narodnoosvobodilne vojne in revolucije.

Pri izgrajevanju sistema samozaščite je Tito že od samega začetka zahteval njeno podružbljanje. To najbolj spoznamo iz naslednjih besed: »... Mi smo ljudska vojska in ni nam vseeno, kakšen odnos ima do nas ljudstvo. Ne opiramo se samo na našo vojaško moč, ampak najprej na ljudstvo, šele nato na vojaško moč.«³⁴

V skladu s Titovim konceptom, ki je slonel na širokih ljudskih množicah, je CK KPJ že v prvih dneh vstaje pozval prebivalstvo, naj v celoti podpre borce in jim pomaga zbirati podatke o sovražnikovih načrtih in namenih. »... *Podprite z vsemi sredstvi narodnoosvobodilne sile... Sporočajte jim, kje je sovražnik. Onemogočite zahrbtno delovanje petokolonašev in drugih ljudskih izdajalcev — uničujte jih na vsakem koraku. Storite vse, da se bo sovražnik v vašem kraju*

počutil zgubljenega in ogroženega na vsakem koraku,» (podčrtal avtor) je zapisano v razglasu glavnega štaba prebivalcem okupiranih krajev in oporišč Jugoslavije.³⁵

Pri obrambi kadrov partije in revolucije je Tito vedno poudarjal, da življenja komunistov niso samo njihova last, ampak tudi last delavskega razreda in naroda. »... Za nobeno ceno ne smemo več dovoljevati desetkanja naših vrst,« je zapisano v Titovem pismu PK KPJ za Srbijo oktobra 1941. »To je prva in najpomembnejša dolžnost vseh starešin v naši vojski.«

Zaradi razvijanja varnosti in samozaščite v partizanskih enotah in grupah, ki naj bi se po umiku konec leta 1941 vrnile na ozemlje Srbije, je Tito 9. januarja 1942 ukazal glavnemu štabu narodnoosvobodilnih partizanskih odredov, naj »očistijo odrede omahljivcev, likvidirajo petokolonaše, vohune in vse, ki razbijajo narodnoosvobodilni boj«. ³⁶

Iz navedenih primerov vidimo, da je varnost in samozaščita revolucije sestavni del Titove politične in vojaške strategije. Tito namreč ni dal le idejne podlage, na kateri je grajena varnost in samozaščita revolucije, ampak je precejšnji del svoje ustvarjalnosti posvetil neposrednemu organiziranju in usmerjanju. S tem je storil korak naprej pri razvoju revolucionarne misli na tem področju revolucionarne prakse, katere izkušnje danes uporabljajo številna revolucionarna in narodnoosvobodilna gibanja v svetu. To je v bistvu resnična oživitvev marksističnih in leninističnih konceptov o oboroženem narodu. Tito pa je kot revolucionar, duhovni vodja in strateg z uporabo dialektične metode analize in sinteze spoznal tudi posebnosti jugoslovanske socialistične revolucije, pogoje in položaj, v katerem se je razvijala, ter iskal temu primerne oblike organiziranja samozaščite na vseh stopnjah.³⁷ Prav tako je kot vrhovni komandant in generalni sekretar KPJ v številnih govorih, člankih, nagovorih, pismih, direktivah, ukazih in napotkih usmerjal razvoj varnosti in samozaščite revolucije, kar mu je predstavljalo sestavni del celotnega revolucionarnega gibanja.

Titove ustvarjalne vloge in prispevke pri razvoju samozaščite revolucije pa ne moremo ocenjevati samo na podlagi sklepov ali izjav, marveč v sklopu njegove celotne revolucionarne dejavnosti pri oblikovanju vojaško-politične strategije in taktike revolucije v celoti, torej tudi samozaščite.

Da bi bil sistem samozaščite revolucije čimbolj učinkovit, je partija prešla v nasprotno ofenzivo s tem, da je s svojimi ljudmi prodrla v okupatorjev stroj in obveščevalno-policijske strukture okupatorjev in domačih izdajalcev. S tem je prišla do pomembnih podatkov o sovražnikovih načrtih, zvedela je, kaj sovražnik vé o revolucionarnih silah in narodnoosvobodilnemu gibanju, in temu primerno je organizirala samozaščito. Kot primer naj navedemo samo delovanje Janka Jankovića v specializirani policiji v Beogradu ter policijske funkcije — sodelave narodnoosvobodilnega gibanja v Ljubljani, Zagrebu, Nišu, Leskovcu, Petrovaradinu, Splitu in drugod. Partija je zelo zgodaj navezala stike tudi s simpatizerji narodnoosvobodilnega gibanja v vojski NDH. Konec leta 1941 so te zveze dobile organizacijski značaj v obliki vojaških komitejev v okviru domobranske vojske.³⁸

Titova vloga in prispevek pri organizacijskem oblikovanju in izgrajevanju sistema varnosti in samozaščite je tudi v tem, da je varnostne ukrepe določal v skladu s potrebami in trenutnim položajem. S prehodom oboroženih sil revolucije na višjo raven organiziranosti so se potrebe po podatkih o sovražniku še povečale. Zaradi tega je Tito 6. maja 1942 razposlal navodila o uvedbi obveščevalnih oficirjev v brigadah, odredih in enotah dobrovoljcev. V zvezi s temi navodili je vrhovni štab NOP in DVJ naročil vsem štabom, naj tem oficirjem »partijske organizacije poma-

gajo pri izbiranju ljudi za opravljanje teh dolžnosti«, in da so odgovorni štabom odredov in brigad ter drugemu odseku vrhovnega štaba.

S prihodom partizanskih enot v zahodno Bosno poleti 1942 so bili osvobojeni številni kraji: Prozor, Livno, Jajce, Glamoč in drugi, v katerih je bila takoj po osvoboditvi sprejeta vrsta zaščitnih ukrepov, da bi odkrili sovražnikove vohune in zagotovili nadaljnje delovanje partizanskih enot. Ob osvoboditvi Prozora 13. julija 1942 je vrhovni štab sestavil posebno skupino, ki je pregledala ustanove in zbrala sovražnikove arhive. Skupina je našla sezname sovražnikovih agentov in številne podatke, ki so jih le-ti zbrali o narodnoosvobodilnem gibanju. Ob osvoboditvi Jajca 25. novembra 1942 pa je bila odkrita specializirana skupina nemških vohunov, ki se je ukvarjala z obveščanjem in proučevanjem partizanskih enot.

Na podlagi izkušenj o varnosti in samozaščiti, pridobljenih v surovi šoli vojne, so bila o tej témi pogosta posvetovanja v Liki in drugih krajih. V navodilih operativnega štaba za Bosensko Krajino, ki so bila izdana 11. julija 1942, je organiziranje obveščevalne službe in varnosti razdeljeno v pet poglavij (naloge v zvezi z okupatorjem in domačimi izdajalci, petokolonaši, vohuni itd.)³⁹

Z navodili glavnega štaba Slovenije z 12. avgusta so bili komiteji in komunisti zadolženi, da obveščajo v četah, bataljonih, odredih in brigadah.⁴⁰ Tako je bilo določeno junija in julija 1942 še na Hrvaškem, 19. avgusta 1943 pa v Makedoniji.⁴¹

V začetku septembra istega leta je vrhovni štab izdal ukaz, da se v okviru zalednih organov na osvobojenem ozemlju formirajo komande področij, mest in partizanske straže, ki naj bi poleg drugih dolžnosti skrbele za red v zaledju, se borile proti peti koloni, izdajanju, paničarstvu, sabotazam, vohunjenju in vsem oblikam služenja sovražniku. Na svojem območju so bile dolžne organizirati tudi obveščevalno službo.⁴² Z razmahom narodnoosvobodilnega gibanja in z rastjo obo-roženih sil ter z razvojem organov ljudske oblasti po 1. zasedanju Avnoja, so bile formirane divizije in korpusi NOV Jugoslavije, kar je pogojevalo novo organizacijo vrhovnega štaba. V skladu s tem je vrhovni komandant 2. decembra 1942 izdal odlok o organiziranosti in glavnih nalogah obveščevalne službe narodnoosvobodilnega gibanja v enotah NOV na osvobojenem in neosvobojenem ozemlju. Tito je poudaril, da predstavlja »obveščevalna služba najmočnejše orožje poveljevanja«. ⁴³ Ustanovljeni so bili obveščevalni centri odredov, brigad, divizij, korpusov in glavnih štabov (z obveščevalno in protiobveščevalno sekcijo), znotraj njih pa se je razvila še teritorialna obveščevalna organizacija narodnoosvobodilnega gibanja (glavni, po-možni, rajonski, mestni obveščevalni centri) s široko razpleteno mrežo sodelavcev na osvobojenem in zasedenem ozemlju ter v sovražnikovih vrstah.⁴⁴ Naloga obvešče-valne službe je bila zbrati za svoje enote in politična vodstva čim več podatkov o sovražniku, ki bi jih uporabili pri odločitvah in preprečili presenečenja. Za večje vojaške akcije je bilo namreč nujno, dobro poznati sovražnikovo moč, njegove načrte in namene.

Poleg razvijanja množičnega sistema samozaščite in varnosti, v katerega so bili vključeni vsi nosilci narodnoosvobodilnega gibanja, je za specializirano varnostno službo odločilen odlok vrhovnega štaba NOV in POJ iz začetka leta 1943 o formiranju komisij za boj proti peti koloni in terorizmu. Te komisije so organizirale boj proti okupatorjevim vohunom in petokolonašem, kakor tudi proti tolпам in četniškim trojkam. Pomen teh komisij je tudi v tem, da je bila pravočasno poudarjena potreba po posebnih organih za boj proti nasprotnikom revolucije.

Sredi septembra 1943 je bil z ukazom tovariša Tita v Jajcu ustanovljen Odsek za zaščito naroda pri vrhovnem štabu NOV in POJ, kar predstavlja nadaljnji korak pri razvoju varnosti in samozaščite revolucije. To je bil čas velikih zmag narodno-

Josip Broz Tito ob slapu Plive 28. novembra 1943

osvobodilne vojske v IV. in V. sovražnikovi ofenzivi, čas italijanske kapitulacije in priprav na II. zasedanje Avnoja, na katerem so narodi in narodnosti Jugoslavije zavrnila monarhijo in postavili temelje socialistični Jugoslaviji, kar je bilo izraz splošnega razpoloženja osvobodilnega boja vseh narodov in narodnosti. Odsek za zaščito naroda je bil zadolžen za boj proti vrinjenim sovražnikom na osvobojenem ozemlju in v enotah. To je bil hkrati tudi čas, ko sta okupatorjeva in kvislinška obveščevalna služba s skupnimi močmi poskušali uničiti vrhovni štab, CK KPJ in tovariša Tita. Odsek za zaščito naroda, ki se je bojeval tudi proti takim poskusom, je odkril več sovražnikovih skupin in posameznikov, ki so bili posebej pripravljeni in vrinjeni v partizanske enote ter na osvobojeno ozemlje. Zelo razvejana je bila dejavnost Odseka v Bosenski Krajini, kjer so bili za nekatera okrožja ustanovljeni še posebni centri (Bihać, Podgrmeč, Kozara, Banja Luka, Mrkonjić grad, Sarajevo). Po II. zasedanju Avnoj je 30. novembra z odlokom predstavnika nacionalnega komiteja tovariša Tita prevzel NKOJ nekatera poverjenišтва, med njimi tudi poverjenišтво za notranje zadeve. Prav tako so nastali organi za notranje zadeve tudi pri izvršnem odboru protifašističnih svetov v posameznih federalnih enotah Jugoslavije.

Z ukazom tovariša Tita o ustanovitvi Oddelka za zaščito naroda (OZN), izdanim v Drvarju 13. maja 1943, se končuje organizacijsko in kadrovsko izgrajevanje sistema varnosti in samozaščite. Junija istega leta so bili organi OZN ustanovljeni še v enotah NOV Jugoslavije, vojaškozalednih organih ter na osvobojenem in zasedenem ozemlju.

Bolj ko se je bližal konec vojne, bolj so se v boj proti novi Jugoslaviji povezovale nazadnjaške in protirevolucionarne sile ter tuje obveščevalne službe. Tem sovražnikom socialistične revolucije se je bilo treba upreti ne samo z množičnim sistemom varnosti, marveč tudi s posebno strokovno varnostno službo. Taka oblika varnostne službe je nastala prav z ustanovitvijo OZN, katere najvažnejše naloge so bile: boj proti okupatorskim, izdajalskim in vsem drugim obveščevalnim službam, odkrivanje sovražnikovih ljudi v vojski in na osvobojenem ozemlju, kjer je okupator s svojimi ljudmi razbijal notranjo enotnost, prodreti v okupatorjev obveščevalno-

policijski stroj ter preprečevati vznemirjenost in druge posledice sovražnikov propagande. Vzporedno z obveščevalno službo ter sistemom varnosti in samozaščite revolucije so se razvijale tudi varnostne enote (spremljevalni vodi, čete, bataljoni, oddelki za varnost štabov in partijskih forumov). Poleg tega so se specializirane enote ob množični pomoči ljudstva borile proti specializiranim enotam okupatorja in domačih izdajalcev (četniškim »trojkam« in »peterkam«, ustaškim »črnim desetina« in »Krstarevičevim odredom«). Takšne enote so bile: organi in enote VOS (Slovenija), PPK čete in bataljoni ter terenske čete (Hrvaška), udarni in rezervni bataljoni (Hercegovina), protičetniške čete, bataljoni, graničarske desetine in čete (Slavonija in Srem), vaške čete (Makedonija), zaledne čete (Sandžak), pomožne čete in desetine (južna Srbija).⁴⁵

Zaradi uspešnejšega boja proti sovražniku in zaradi učinkovitejše zaščite zaledja NOV Jugoslavije ter vzdrževanja reda na osvobojenem ozemlju so z ukazom vrhovnega komandanta z dne 15. avgusta 1944 bili ustanovljeni Korpusi narodne obrambe Jugoslavije — KNOJ. To je vojaška organizacija, v katero so spadale divizije ter posebne brigade in bataljoni. V KNOJ so bile ob ustanovitvi vključene vse tiste enote, katerih funkcijo je prevzel. To je bila Vojska državne varnosti v Sloveniji, vse enote Odseka za zaščito naroda in tiste enote na Hrvaškem, ki so bile namenjene za boj proti peti koloni — bataljoni PPK. Po Titovem odloku je imel KNOJ nalogo »... likvidirati četniške, ustaške, belogardistične in druge protiljudske tolpe na osvobojenem ozemlju Jugoslavije; zaščititi centralne organe oblasti, očistiti pravkar osvobodena ozemlja ostankov sovražnih enot, vohunov in diverzantov, ki jih je sovražnik pustil v zaledju NOV Jugoslavije, zaščititi pristanišča, obalo in državne meje, ... v različnih operacijah mora opravljati naloge Oddelka za zaščito naroda ...«⁴⁶

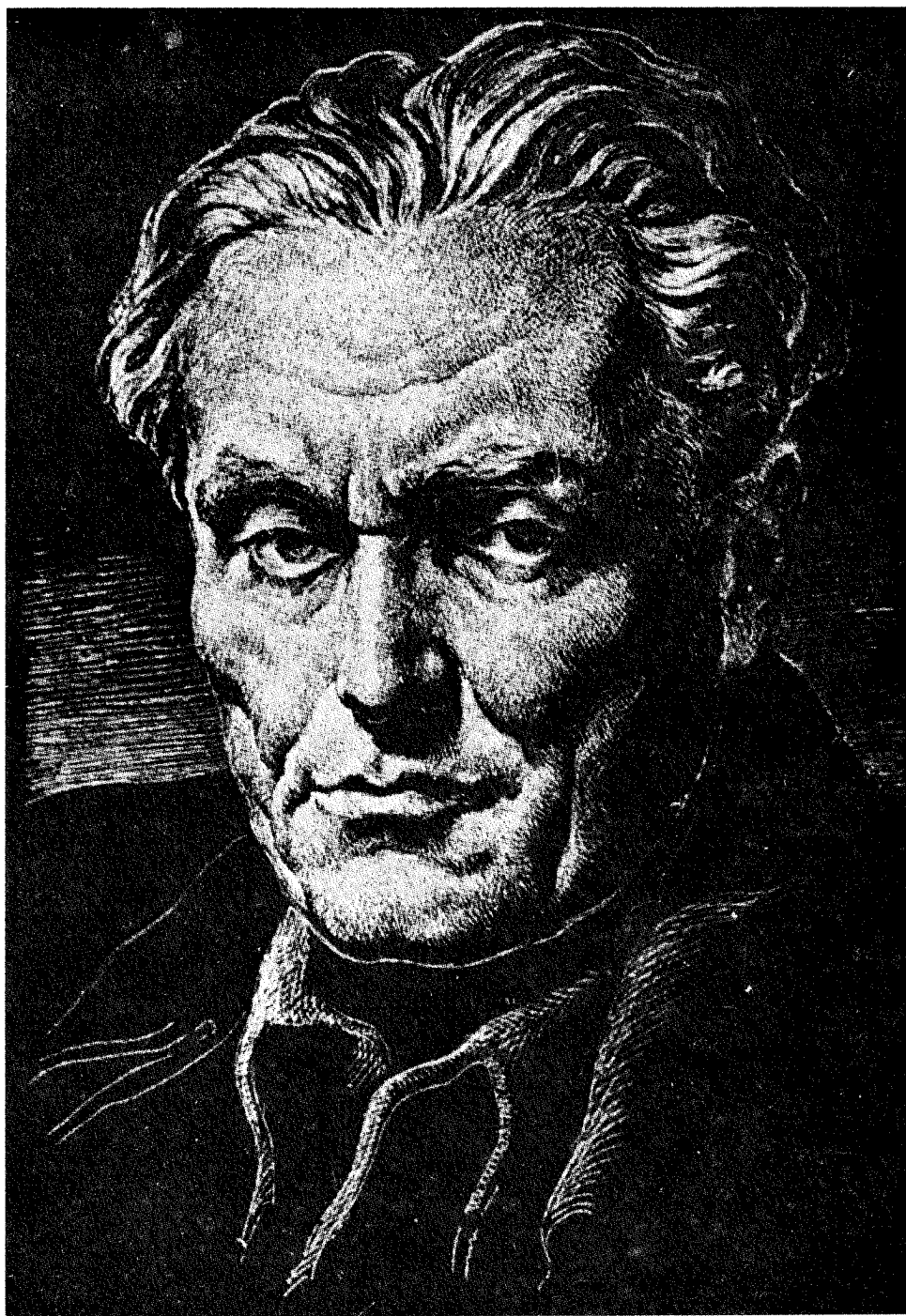
Zaradi vsega tega lahko rečemo, da so leta 1944 bili postavljeni trajni temelji področju notranjih zadev nove Jugoslavije. Leta 1945 so OZN iz Poverjeništva ljudske obrambe prešli kot posebna uprava v sestav notranjih zadev.

Sklenemo lahko, da je Tito kot marksist in revolucionar spoznal družbena in razredna nasprotja v širših zgodovinskih obdobjih in stopnjah in temu primerno je oblikoval smeri ter naloge varnosti in samozaščite revolucije kot njene integralne funkcije.

IV.

Ogromen je Titov prispevek tudi pri iskanju osnovnih smeri razvoja varnosti in samozaščite, pri izgradnji socialistične države prehodnega obdobja in samoupravljanja. V vseh štiridesetih letih opravljanja partijskih, vojaških in državnih funkcij so bila njegova stališča do mesta, funkcije in nalog varnostne službe vedno jasna. Odločilno vlogo je vplival na podružbljanje varnosti z razvijanjem sistema družbene samozaščite kot funkcije celotnega samoupravnega socialističnega sistema. S tem, ko je zahteval, da morajo v družbeni samozaščiti sodelovati vsi družbeni subjekti, delovni ljudje in občani, ker je to njihova pravica in dolžnost, je stopil korak naprej pri razvoju marksistične misli na pomembnem področju družbene prakse.

Tito komunističnih idealov ni načrtoval v daljnji prihodnosti, na katero se je lahko vsakdo skliceval, ampak je »... bistvo revolucije videl v zagotavljanju njene kontinuitete na vseh področjih, torej tudi na področju varnosti, v socializmu pa prvo stopnjo komunizma ... Takšna osebnost ne ločuje socializma od človeka, socializma od humanizma, humanizma od nenehne in vsestranske ustvarjalnosti«.⁴⁷ Zaradi zaostrovanja odnosov med zavezniki v protihitlerjevskem taboru po drugi svetovni vojni, nadaljevanja hladne vojne, oboroževalne tekme in številnih kriznih

Božidar Jakac: Tito, 1944, najedkana risba na plošči

žarišč v svetu je morala tudi Jugoslavija obdržati močno vojsko. Zahod je namreč nadaljeval svoj politični, vojaški, ekonomski in vojaško-subverzivni pritisk na našo državo ter podpiral protirevolucionarne tolpe in njihove hlapce, da bi s tem ustvaril občutek, da je jugoslovanski sistem začasen, šibak in da ga je treba uničiti in spet uvesti kapitalizem. Tito je v svoji daljnovidnosti dal pomembne ocene, ki so delovnim ljudem omogočile, da so spoznali načrte, ki so jih kovali razredni sovražniki skupaj z nazadnjaškimi silami iz tujine. Tudi skozi organiziranje in usposabljanje družbe za samoupravljanje se kot rdeča nit vleče Titovo priporočilo vsem delovnim ljudem ter narodom in narodnostim, naj sodelujejo pri krepitvi revolucionarne budnosti in samozaščite. Kot primer navedimo nekaj Titovih misli iz povojnega obdobja. V znanem govoru ob otvoritvi tovarne Litostroj je poudaril: »Ne smemo pozabiti, da sovažnik še vedno deluje. Zato moramo razvijati budnost, da naših naporov ne bi ovirala notranja ali zunanja reakcija... Tega se mora zavedati sleherni delavec in delavka ter vsak občan. Budni moramo biti tudi v tem smislu, da delavci med sabo ne bodo trpeli ljudi, ki s svojo brezbriznostjo ali malomarnim odnosom do ljudskega premoženja ovirajo naše delo.«⁴⁸

V teh besedah je izraženo Titovo neomajno prepričanje v ustvarjalno moč delavskega razreda in želje po svobodi vseh naših narodov in narodnosti. Da je samozaščita revolucije postala last delavskega razreda, delovnih ljudi in občanov, je pomembno zgodovinsko delo Josipa Broza Tita.

V sodobnem socializmu ima vsekakor trajno vrednost prispevek jugoslovanskih komunistov s Titom na čelu k samoupravljanju »kot načinu reševanja vprašanj nadaljnjega razvoja socialističnih družbenih odnosov, kar pomeni izhod iz prvotnih oblik, ko je bil socializem še obremenjen z ostanki stare družbe, izhod v nov zgodovinski prostor, v katerem odnosi svobodnega združenega dela predstavljajo podlago resnične demokratizacije in humanizacije družbe.«⁴⁹

Zelo pomemben je Titov upor Stalinovi diktaturi leta 1948, s čimer je bilo sproženo zapleteno vprašanje odnosov med komunističnimi partijami, socialističnimi državami in organiziranimi socialističnimi silami sploh. Tudi pri tem so bile Titove besede jasen smerokaz delavcev ter narodom in narodnostim, do česa naj bodo pozorni ter kakšne metode uporabljajo hegemonisti in imperialisti. Tako pravi v govoru delavcem, ki ga je imel 8. oktobra 1951 na II. kongresu Zveze sindikatov Jugoslavije: »Kaj pomeni nekoga zasvojiti? Izkoristiti neko njegovo slabo človeško lastnost; bili so mojstri, da so ga opijanili ali drugače prisilili, nato pa mu prinesli akt, ki ga je podpisal. Če tega ne storiš, veš, kaj te čaka: smrt. Ljudje pa se bojijo smrti, posebno taki, ki so zaslužjeni. Junaški ljudje se niti ne pustijo zaslužiti niti se ne bojijo smrti.« (Podčrtal avtor)⁵⁰

Titove besede o budnosti so vedno pomembne in aktualne, še posebno zato, ker je nanjo opozarjal v vseh obdobjih svojega delovanja. Pri tem pa je odločno zahteval, da je treba ostro ločiti budnost od sumničenja kot zlorabe budnosti. Značilne so njegove besede na velikem shodu 5. marca 1950 v Splitu, kjer je rekel: »Pojasnil bom, kaj pomeni budnost. So nekateri, ki pod znamko budnosti sumničijo v vse in vsakogar, v resnici pa želijo s tem zbuditi nezaupanje vseh proti vsem. Tega ne smemo dovoliti ...

Kaj pomeni budnost? Nima ničesar skupnega z nezaupanjem. Budnost je eno, a nezaupanje drugo. Budnost ima vzgojni namen — gledati okrog sebe, opazovati in vse videti in kjer se opazi napaka, pomagati ljudem, da jo popravijo. Budnost pomeni biti pozoren do zapravljanja in razmetavanja državnega in družbenega imetja. Biti buden — pomeni videti nepravilen odnos do delavcev v podjetju in ga popraviti. Budnost pomeni — biti buden do tistih v ljudski oblasti, ki delajo narobe,

in zahtevati, da se nepravilnosti odpravijo. Budnost pomeni tudi paziti, da se sovražnik ne vgnezdí v neki naši ustanovi ali podjetju in da tam ne sabotira. V tem je pomen budnosti. A kaj je nezaupanje? Zanj pri nas ni prostora... Nezaupanje človeka moralno ubija, z njim je uničenih na tisoče ljudi, ki izgubijo voljo do življenja, kaj šele do dela... To pa je pri budnosti najpomembnejše, ker so ljudje podlaga za uspešen razvoj in graditev socializma.«⁵¹

Tudi v novoletni poslanici leta 1950 je Tito opozoril na razrednega sovražnika: »... Razumljivo je, da na vasi še vedno deluje razredni sovražnik. Je sicer maloštevilen, toda obstaja... On je gluhi in slep za vse novosti pri nas... Ni mu mar skupnost niti skrbi ali sreča drugih. Toda tudi za take so zakoni... Zakoni so zato, da prizadenejo krivce, a ne nedolžnih... Ljudem je treba več pojasnjevati, dokazovati... ne pa postopati grobo, administrativno, ali bolje rečeno, birokratsko...«⁵²

Zelo pomembne in daljnosežne pa so Titove besede s III. izrednega plenuma CK KPJ leta 1953, na katerem so obravnavali primer Milovana Djilasa. Dejal je: »... Dobro je, da bomo morali več razmišljati o tem, da vprašanje razrednega sovražnika in njegovo uničenje ni stvar oboroženega boja in njegovega konca, ampak da je to dolgotrajen proces, ki bo trajal ves čas graditve socializma in prehoda v komunizem... Različne sovražne sile bodo nam nasprotovale v različnih oblikah, samo da bi nas ovirale.«⁵³

Ko je označeval začetke samoupravljanja, je Tito leta 1950/51 opozoril, da se naša družba ne bo razvijala brez nasprotij, ker so ostanki starega še vedno močni in se bodo trdovratno upirali. Ko je napovedal razbijanje birokratskega in dogmatskega koncepta mesta in vloge varnostne službe v naši družbi, je v poročilu Ljudski skupščini za obdobje 1950—1954 takole ocenil nadaljnji razvoj: »... Glavna smer notranje politike bo sestavljena iz... krepitev zakonitosti, državljanskih pravic in osebne nedotakljivosti«.

V pogovoru s člani Izvršnega komiteja KPH decembra 1969 pa je Tito tako-le označil pomen budnosti: »... Moramo biti budni... moramo pravilno oceniti mednarodni položaj Jugoslavije in imeti neprenehoma pred očmi sile, ki delujejo proti njenim interesom. V tem kontekstu moramo razvijati koncept splošnega ljudskega odpora.«⁵⁴

Tudi v pogovoru z delegacijo I. kongresa Zveze študentov Jugoslavije 15. marca 1952 je Tito rekel, da je treba budnost postaviti v funkcijo družbene samozaščite in nadaljeval: »Če hočete uresničiti vse tisto, kar sta naredila Marx in Engels in kar je v praksi izvedel Lenin, morate biti budni do vseh vplivov z vzhoda in zahoda, ker je ljudi lahko speljati na krivo pot... Zakaj ste vi tu, zakaj je mladina na univerzah?... Zato, da... razrednemu sovražniku prepreči delovati v našem okolju. Ne smete čakati, da bi preprečevali take pojave po administrativni poti, ampak jih preprečite vi. Pojasnjujte in vplivajte na ljudi, ki stvari ne razumejo...«⁵⁵

Tudi v vseh referatih in zaključnih govorih na povojnih partijskih kongresih je Tito posebej poudarjal naloge komunistov, delavskega razreda ter vseh delovnih ljudi in občanov pri razvijanju revolucionarne budnosti, varnosti in samozaščite revolucije. V ilustracijo navedimo le nekaj misli iz njegovih referatov na VI., VII. in IX. kongresu ZKJ in na IV. (brionskem) plenumu CK KPJ. »Zelo pomembna in trajna naloga naših partijskih organizacij je povečati budnost do morebitnih šovinističnih in partikularističnih pojavov ne samo zunaj partije, marveč tudi pri komunistih, pa naj se pojavljajo v kakršnikoli obliki. Partija mora biti bolj pozorna tudi do omahljivcev in nezdravih elementov v svojih vrstah,« je rekel Tito na VI. kongresu ZKJ.⁵⁶

V referatu na VII. kongresu ZKJ pa je opozoril komuniste, da »kljub temu, da je notranji razredni sovražnik socializma premagan, da je izgubil ekonomsko podlago in politični vpliv, njegove latentne navzočnosti in različnih oblik delovanja ne smemo podcenjevati. Te latentne navzočnosti sovražnika socializma ne smemo podcenjevati predvsem zato, ker si iz tujine, z Zahoda, nasprotniki našega socializma z vsemi močmi prizadevajo oživiti notranje sovražne elemente socializma, da bi z njihovo pomočjo če že ne onemogočili, pa vsaj zavrli in kompromitirali našo socialistično stvarnost pred zunanjim svetom.«⁵⁷

Neprecenljiva pa je Titova zasluga za podružbljanje varnosti z razvijanjem sistema družbene samozaščite in z ukinitvijo birokratsko-dogmatičnega koncepta vloge varnostne službe, v kateri so posamezniki poskušali postati posebna nad-družbena moč. V uvodnem govoru na IV. plenumu CK KPJ je dejal, da je velika večina pripadnikov varnostne službe predana ZKJ in prepričana, da dobro dela, le manjši del, večinoma posamezniki, pa dela za različne frakcijske skupine, ki so začele s pomočjo teh posameznikov zlorabljeni nekatere dele službe. »... Prosim, da pravilno razumete, da ne govorim o državni varnosti kot celoti; velika večina delavcev v njej so dobri ljudje. Govorim o posameznikih, ki so postali nasilni, ki so si pridobili oblast nad ljudmi in nad našo družbo.«⁵⁸ Namesto da bi služba državne varnosti svojo organiziranost in metode prilagajanja družbenemu gibanju in bila orodje socialistične družbe v boju proti razrednemu sovražniku ter uresničevala politiko zveze komunistov, je v svojem razvoju stagnirala, se ločevala od družbe in povečevala svojo politično moč.⁵⁹ Vse od ustanovitve do IV. plenuma je bila varnostna služba pod nadzorom Aleksandra Rankovića. O tem je Tito dejal: »Tovariši, storili smo napako, ko smo državno varnost vseh dvajset in več let obstoja prepustili, da tako rečem, sami sebi in Rankovićevemu vodstvu. Vi veste, da je imela med vojno in prva leta po njej državna varnost ogromno vlogo... In prav zaradi velikega zaupanja, ki smo ga imeli tako v tovariša Rankovića kot v službo državne varnosti, tega vprašanja nismo nikoli obravnavali na sestankih našega izvršnega komiteja. Katerekoli organizacije ali kateregakoli organa torej ne moremo tako dolgo pustiti brez nadzora partije... Razumljivo je torej, da je to naša krivda.«⁶⁰

V zaključnih besedah na IV. plenumu ZKJ in po kritični analizi slabosti in napak, ki so bile storjene, je Tito nakazal smeri sprememb. »Državna varnost mora biti organizirana na temeljih boja proti delovanju razrednega sovražnika. Državna služba mora biti organizirana na takih temeljih, kakršne zahteva neka revolucija, to je na temeljih boja proti razrednemu sovražniku.«⁶¹

O pomenu varnosti, budnosti in samozaščite je Tito govoril tudi na IX. kongresu ZKJ. Dejal je: »Ne smemo pozabiti, kaj se je dogajalo v stari Jugoslaviji leta 1941, ko je peta kolona nastajala pred očmi naroda, ki ni mogel ničesar učinkovitega storiti, ker so bili petokolonaši tudi v vladi. Takrat so prihajali vohuni z različnih strani in delali za različne interese. Tudi danes prihajajo v našo državo in pri tem jim pomaga nepozornost (podčrtal avtor) naših ljudi. Izkoriščajo našo široko demokratičnost in dejstvo, da mnogi naši občani ne razumejo zlorabe te demokracije. Naši ljudje pogosto v pogovoru s tujci povedo tudi stvari, ki jih ne bi bilo treba...

Naši ljudje dajejo veliko denarja za zaščito države, a mnogi s svojo nepozornostjo nevede pomagajo sovražniku naše socialistične skupnosti, njene notranje koherentnosti in enotnosti.«⁶²

V istem referatu je Tito opozoril tudi na ukrepe in načine, s katerimi je mogoče odpraviti naštetе slabosti: »... Da bi bili splošna ljudska obramba in družbena samozaščita pripravljeni za naloge, ki smo jima jih namenili, moramo še naprej

usposabljeni vse naše ljudske in materialne možnosti, da bi jih lahko v vsakem trenutku uporabili za obrambo in zlomili nasilje ne glede na to, od kod bi prišlo in kako močno bi bilo. Bistveni predpogoj za izpolnitev te obveznosti je nadaljnje razvijanje našega sistema obrambe in samozaščite skladno z razvojem socialističnega samoupravnega sistema.«⁶³

Tito poudarja pomen organizirane obrambe in samozaščite kot samoupravne družbene funkcije ter pravice in obveznosti delavskega razreda, delovnih ljudi in občanov tudi v referatih na X. in XI. kongresu ZKJ.

V.

Na podlagi povedanega lahko povzamemo:

1. Partija je pod Titovim vodstvom že v času ilegalnega delovanja v obdobju med obema vojnama izoblikovala revolucionarno strategijo, taktiko boja in samozaščite ter postala partija delavcev in narodov ter narodnosti Jugoslavije. Zato so korenine samozaščite v boju KPJ proti razrednemu sovražniku, v katerem je sprejemala varnostne, budnostne in samozaščitne ukrepe proti elementom, ki jih je sovražnik podtikal v njene vrste. Dvajset let ilegalnega delovanja je bila dobra šola partijskim kadrom za proučevanje sovražnikove strategije, taktike in psihologije, bogate izkušnje, ki so jih pri tem dobili, pa so uporabili pri zaščiti svojih vrst pred provokatorji, vohuni in frakcionarji.

2. Osnova Titovi politični in vojaški strategiji in revolucionarni dejavnosti je spoznanje, da mora samozaščita revolucije temeljiti na širokih ljudskih množicah tako v partiji kot v revolucionarnih organizacijah; to mora biti revolucionarna funkcija vseh organiziranih socialističnih sil in celotnega naroda.

3. Tito se je kot vizionar in revolucionarni ustvarjalec zavedal dejstva, da obožena vstaja ne bo uspela, če v njej ne bo nenehno navzoča samozaščita kot njena integralna sestavina, če pa že bo uspela, pa bo zahtevala velike žrtve.

4. Tito in revolucija sta postavila temelje samozaščitnim funkcijam NOG in obožanih sil revolucije s prenašanjem izkušenj, pridobljenih v času ilegale — iz te bogate zakladnice samozaščitnih ukrepov — na vse partizanske borbe, štabe, organe ljudske oblasti, mladino, ženske ter celo najmlajše — pionirje. Geneza družbene samozaščite je prav v široki socialni bazi naše revolucije, njeni izvirnosti in pristnosti ter v avtentični strategiji KPJ — Titovi strategiji. Iz tega bistva je izvirala tudi tista množična samozaščitna funkcija, ki je bila vtkana v vse dejavnosti, vse strukture NOG, vsakega komunista, skojevca, partizana in odbornika revolucionarne oblasti obožanega naroda. Tito poudarja, da se morajo prav v teh izvirih napajati tradicije družbene samozaščite tudi danes. To pomeni, da je koncept samozaščite revolucije idejno in politično navzoč v celotni revolucionarni praksi KPJ oziroma ZKJ, predvsem pa v delovanju vseh političnih organiziranih silah in narodu, ki je branil osnovne pridobitve revolucije.

5. Tito je razvijal samozaščito revolucije na edinstveni strateško-operativni osnovi kot integralni sestavini NOG, pri tem pa je upošteval posebnosti, pogoje in razmere, v katerih se je razvijalo naše narodnoosvobodilno gibanje, revolucija in socialistična graditev.

6. Z razvijanjem protiobveščevalne službe so bili zbrani številni podatki, ki so partiji pomagali ublažiti sovražnikove udarce, sprejemati pomembne odločitve in preiti v nasprotno ofenzivo.

7. Tito je vedno zahteval, da mora celotni sistem varnosti in samozaščite revolucije služiti delavskemu razredu, delovnim ljudem in občanom, nikakor pa ne sme

biti nad njimi. Poleg idejne zasnove je precejšen del svojih moči namenil tudi neposrednemu organiziranju in usmerjanju samozaščite.

8. Tito je na vsaki stopnji revolucije uspel najti najprimernejšo obliko organiziranja varnosti in samozaščite. Z uporabo marksističnih dognanj in z njihovo bogatitvijo je v revolucionarni praksi uresničil marksistične ideje o oboroženem narodu in o nalogi samozaščite revolucije.

9. Titova zamisel revolucije je nerazdružljivo povezana z njegovim bojem za krepitev enotnosti partije. Gledano zgodovinsko je bilo njegovo revolucionarno delovanje med obema vojnoma močno usmerjeno v usposabljanje partije, da bo v določenih zgodovinskih pogojih sposobna in pripravljena izpeljati revolucijo in zaščititi svoje vrste med sovražnim delovanjem, s katerim jo bo poskušalo uničiti.

10. Iskanje rešitev na vseh stopnjah revolucije vsebuje celotno dialektiko Titovega revolucionarnega delovanja; ločevanje partije od države, poglobljanje njenega razrednega značaja, svojska samoupravna pot v socializem so bili in ostali temelji revolucije in njene samozaščite pred protirevolucionarnimi in protisocialističnimi silami.

11. Titova pobuda za odločen obračun z nacionalisti, anarholiberalci, dogmatiki, birokrati in tehnokrati ter njegovo prizadevanje za kolektivno vodstvo, s katerim bi preprečili birokracijo in liderstvo, je krepilo sistem samozaščite revolucije. Globoko je prepričan v nezlomljivo moč naroda, ki je oborožen z revolucionarnimi idejami. Zato je Titova vloga pri graditvi sistema samozaščite revolucije enako ustvarjalna, antidogmatična, nepretrgana in daljnosežna, kot je celotno njegovo revolucionarno delo.

12. Zahvaljujoč vsem tem Titovim prizadevanjem postaja sistem varnosti in samozaščite revolucije z vsakim delom bolj materialna moč in del samoupravne zavesti, pravice in dolžnosti delavskega razreda in nas vseh, da branimo svojo samoupravno družbo in pridobitve revolucije pred zunanjimi in notranjimi sovražniki, kar je porok za našo svobodo in neodvisnost.

Tito je s tem prispeval k razvoju samozaščite revolucije ne samo pri nas, marveč tudi v narodnoosvobodilnih in revolucionarnih gibanjih v današnjem svetu. Tu so tudi temelji za organiziranje obveščevalno-varnostnega in samozaščitnega sistema v morebitni splošnojudski obrambni vojni, ki bi nam bila vsiljena. To je smerokaz za organiziranje obveščevalno-varnostnega sistema in samozaščite v najtežjih pogojih, ki zagotavlja zmago nad morebitnim agresorjem.

Opombe

¹ Vladimir Bakarić, Iz referata na 13. seji predsedstva ZKJ, Komunist, Beograd 1975, str. 8.

² Nikola Trbojević, Tito — tvorec in graditelj varnosti in družbene samozaščite, časopis »13. maj«, Beograd 1978, str. 10.

³ Josip Broz Tito, Govori in članki, Naprijed, Zagreb 1959, knjiga I, str. 37 (V nadaljevanju, J. B. Tito, Govori in članki).

⁴ Referat tovariša Tita na slavnostni seji CK KPJ ob 40-letnici ustanovitve in delovanja KPJ J. B. Tito, Govori in članki, knj. I, str. I. — XLVI).

⁵ Josip Broz Tito, Izbrano delo, Svetlost, Sarajevo 1977, str. 12 (v nadaljevanju, Izbrano delo).

⁶ N. d., str. 111.

⁷ J. B. Tito, Vidi se, kdo je komunist, Slovoljubje, Beograd 1976, str. 149—151.

⁸ (Zagorac) Josip Broz, Še enkrat o izdajalcu Muku, Proleter, glasilo CK KPJ, januar-februar 1938.

⁹ Milan Obradović, razprava za okroglo mizo »Vojnega dela«: Geneza in kontinuiranost družbene samozaščite, Vojno delo št. 2/1976, VIZ Beograd, str. 24—25.

¹⁰ J. B. Tito, Izbrano delo, knj. II., str. 112.

¹¹ Dragan Kljaković, Borongajska skupina komunistov, Politika 12. marca 1968, str. 9 (Partijsko celico so sestavljali: Božo Lazarević, letalski generalpolkovnik v pokoju, Blažo Kovačević, Djuro Putica in Nikola Vidačić, vsi kapetani-piloti II. razreda).

¹² Isto.

- ¹³ (Ko je komanda letalstva iz Zemuna od komande garnizije oziroma od odgovornega varnostnega oficirja zahtevala odgovor o dejanskem stanju, je Zivota Božović odgovoril: »Navedene obtožbe moramo zavrniti, ker so obtoženi piloti v resnici največji domoljubi.«) Dragan Kljajić, n. d.
- ¹⁴ »Ena od največjih težav, ki sem jih imel v tistem času,« piše Tito, »je bilo frakcionaštvo v zaporih v Mitrovici. Tam se je pojavil neki Petko Miletić, za katerega se je vedelo in o katerem sta pisala tudi tuji in komunistični tisk... Bil je zelo populariziran... Zadeva mi je bila sumljiva, sumljiv pa mi je bil zato, ker je poskušal na robiji uničiti naše najboljše in najmočnejše ljudi... Z vseni močmi si je prizadeval, da bi starejše kadre diskreditiral pred zaprtimi tovariši... Vse to sem spregledal in namenil sem veliko časa, ker je bilo to zelo težko delo, razkrinkavanje in razčiščenje tega.« J. B., Govori in članki, knj. VIII., str. 111.
- ¹⁵ N. d., str. 114—115.
- ¹⁶ Ubavka Vujošević, Tito v Beogradu, Muzej grada Beograda in Jugoslovanska knjiga, Beograd 1977, str. 48—49.
- ¹⁷ Petar Stambolić, Marčevski dogodki, str. 15.
- ¹⁸ Ubavka Vujošević, n. d., str. 49; S. Milošević, Posvetovanje PK KPJ za Srbijo, str. 10.
- ¹⁹ Nikola Trbojević, n. d., str. 10.
- ²⁰ Posvetovanje je bilo v drugi polovici aprila 1941. Zaradi koncepcije je v dokumentu napisano, da je bilo maja, od tod tudi ime »Majsko posvetovanje«.
- ²¹ Radmilo Kljajić, Tito revolucionar in ustvarjalec, Politika 8. maja 1977, str. 4—5.
- ²² Proleter, glasilo CK KPJ, št. 3—4, str. 7.
- ²³ Isto, str. 6.
- ²⁴ Vladimir Dedijer, Dnevnik, Beograd 1945, str. 19.
- ²⁵ Sreten Zujević, Spomini iz leta 1941, arhiv CK ZKJ, fasc. 2013/2.
- ²⁶ Vera Nenadović, Spomini na bivanje tovariša Tita pri njej v Beogradu, arhiv CK ZKJ.
- ²⁷ Na ozemlju Jugoslavije je v letih 1941—1945 delovalo 1000 centrov nemške obveščevalne službe. (Nemška obveščevalna služba v Jugoslaviji med vojno, DSNZ, Beograd 1958, str. 710).
- ²⁸ Jefto Sašić, Vojno delo, jubilejna številka 1941—1961, VIZ, Beograd 1961, str. 834—861.
- ²⁹ Tito, Vojna dela, knj. I., str. 32.
- ³⁰ Zbornik NOV, II/1, str. 55—56.
- ³¹ J. B. Tito, Nastajanje in razvoj JLA, Glavna politična uprava, Beograd 1949, str. 95.
- ³² Tito, Vojna dela, I., str. 32—33.
- ³³ Isto, str. 38.
- ³⁴ Isto, str. 183.
- ³⁵ Zb. NOV, II/1, str. 87.
- ³⁶ Tito, Nastajanje in razvoj JLA, str. 95.
- ³⁷ Nikola Ljubičić, Splošno ljudska obramba — strategija miru, VIZ, Beograd 1977, str. 11—38.
- ³⁸ Arhivski dokumenti potrjujejo, da so vojaški komiteji pod vodstvom partije organizirali obveščevalno-politično delo v garnizijah vojske NDH v Karlovcu, Varaždinu, Prijedorju, Petrovaradinu, Rumi, Bjeljini, Bihaću, Livnu, Mostaru, Sarajevu in drugod. (Glej arhiv V. I. I. JLA (NOV) k. 767 A, f 2, d 16; 406 A, f 7, d 24; mikroteka V. I. I. JLA f. 1/113—114 in I/20, str. 339—402; NOR k. 1999, f. 1, d. 9; K. 161 A, f. 5, d. 48; K. 162 f. 4, d. 7; Z. NOR, IV/10, str. 295 in 291; Srem v letu vstaje, Vstaja jugoslovanskih narodov 1941, Beograd 1962, knj. I., str. 149.
- ³⁹ Zb. NOR, IV/6, str. 118 in 161—162.
- ⁴⁰ Zb. NOR, VI/3, str. 301—302.
- ⁴¹ Zb. NOR, VII/2, Milan Obradović, Obveščevalna služba in sistem varnosti NOG Makedonije v času nastajanja ASNOM, Zbornik simpozija ASNOM — ostvarivanje na ideite za sozdavanje na makedonskata država, Skopje 1977, str. 421.
- ⁴² Tito, Vojna dela, I., str. 109—112, V. I. I. JLA (NOR) K. 6-A, f. 18, d. 3.
- ⁴³ Zb. NOR II/6, str. 460 in 469.
- ⁴⁴ Isto, str. 460.
- ⁴⁵ Milan Obradović, Prebivalstvo kot osnovni dejavnik varnosti osvojenega ozemlja v NOV, Zbornik simpozija TO v sistemu splošnega ljudskega odpora, Zvezni sekretariat za ljudsko obrambo, maj 1970, knj. I, str. 122—123.
- ⁴⁶ Centralni arhiv.
- ⁴⁷ Dr. Jovan Djordjević, Tito — državnik in mislec našega stoletja, referat na posvetovanju v Kumrovcu 14. decembra 1977.
- ⁴⁸ Josip Broz Tito, Izbrano delo, knj. II, str. 214—217.
- ⁴⁹ Titova misel — naša pot. Fakulteta za politične vede v Beogradu, Savremena administracija, Beograd 1977, str. 6.
- ⁵⁰ Iz Titovega govora na II. kongresu sindikatov Jugoslavije 8. oktobra 1951 (J. B. Tito, Govori in članki, knj. VI, str. 223—224.)
- ⁵¹ Isto, knj. IV., str. 384.
- ⁵² Isto, knj. IX., str. 25.
- ⁵³ Josip Broz Tito, Vidi se, kdo je komunist, str. 53.
- ⁵⁴ Isto, str. 153—154.
- ⁵⁵ Josip Broz Tito, Izbrano delo, knj. I., str. 225.
- ⁵⁶ Isto, str. 300.
- ⁵⁷ Josip Broz Tito, Delavski razred in samoupravljanje, Sarajevo 1977, str. 377.
- ⁵⁸ Edvard Kardelj, Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja, Komunist, Beograd 1977.
- ⁵⁹ J. B. Tito, Delavski razred in samoupravljanje, str. 376.
- ⁶⁰ Isto, str. 383.
- ⁶¹ IX. kongres ZKJ, Kultura, Beograd 1969, str. 116—117.
- ⁶² J. B. Tito, Izbrano delo, knj. I, str. 529—530.

Fani Okič

Titu v slovo

*Odšel si
k njim,
ki so nesmrtni,
večni,
ker je svoboda
zrasla
iz njihove
krvi.*

*Odšel si,
a ostajaš
v vsakem dletu,
v vsakem kamnu,
s katerim se
nov svet gradi.*

*Odšel si,
a ostajaš
ne le nam
in z nami,
ki smo s teboj
povezani z vezmi
krvi in borbe
in rodu.*

*Človeštvu boš
ostal
kot živa
plamenica
svobode,
bratstva
in miru.*

Franci Strle

Zmaga pri Marinči vasi

Objavljamo odlomek iz besedila za knjigo Francija Strleta »Tomšičeva brigada — uvodni del«, ki bo predvidoma izšla jeseni letos. Strle v njej obravnava malo znane dogodke, ljudi in enote iz prve polovice leta 1942, pretežno na območju sedanjih občin Cerknica, Ljubljana-Vič-Rudnik, Ribnica, Kočevje, Grosuplje in Novo mesto. Novost tega dela je natančna razčlemba uporniških in proletarskih korenin, ki so na tem ozemlju nastale med obema vojnama ali še pred tem. Pričujoči odlomek je posvečen eni izmed največjih partizanskih zmag v letu 1942, ki so jo izvojevale dve četi 1. slovenskega proletarskega udarnega bataljona Toneta Tomšiča in dve četi Zahodno-dolenjskega odreda.

Ivan Kovačič-Efenka je bil že takoj po vkorakanju v Žužemberk izvedel, da hodijo fašisti iz Zagradca vsak drugi dan na Krko po pošto in hrano. S tem se je nudila priložnost, da bi sovražnike dobili v klešče nekje na prostem, kjer jim močne utrdbe ne bi mogle pomagati. V takih okoliščinah bi jih njegovi in Dakijevi srčni borci zlahka ugnali in premagali...

Toda najprej je bilo treba zbrati dodatne in zanesljive podatke, ki bi izpopolnili dobljena obvestila. Zato je bil Efenka že 14. julija sestavil posebno ogledniško patroljo, v kateri so bili Martin Šergan ter brata Duško in Milan Remih. Ti so si pri ljudeh izposodili kmečka oblačila, da so se lahko preoblekli v kmetice, in kmečko orodje, da so se lahko približali cesti med Marinčo vasjo in Velikimi Lesami na sto metrov. Tam so potem ugotovili, kako in kje se giblje kolona med pohodom in kako se zavaruje. Razen tega so fašiste natančno prešteli in ugotovili njihovo oborožitev. Videli so, da Italijani poleg navadnega pehotnega orožja jemljejo s seboj tudi lahke in težke minomete. Prav ti so jih najbolj mikali, pa je v tem iskati tudi vzrok, da so se partizani raje ogreli za zasedo kot za napad na Zagradec.

Na podlagi zbranih podatkov so v štabu ZDO naredili načrt za zasedo, v kateri bi sodelovale štiri čete ter vod s težkim mitraljezom. Fašiste so sklenili napasti v sredini med Marinčo vasjo in Velikimi Lesami, na polju in košenicah, ki jim pravijo Senožeti. Rob Dolinškega boršta, ki Senožeti omejuje s severne strani,

bi morali zasesti dve četi: 4. četa 1. bataljona ZDO z dvema puškomitraljezoma, ki ji je poveljeval Ivan Kovačič-Efenka in ki je bil tudi vodja celotne zasede, in 2. četa SPU bataljona Toneta Tomšiča z dvema mitraljezoma, ki ji je poveljeval Franc Mikuž-Volk. Bojno črto med robom Dolinškega boršta in cesto Marinča vas—Velike Lese naj bi zasedli neposredno pred začetkom napada. Tretja četa 1. bataljona ZDO, ki ji je poveljeval Robert Borštnar, bi morala zasedo zavarovati proti Zagradcu, 3. četa 1. SPU bataljona Toneta Tomšiča, ki ji je poveljeval Ludvik Praznik-Suljo pa proti vasi Krka. Ta četa naj bi tudi okrepila zaščitni vod ZDO s težkim mitraljezom, ki je bil na položaju z desne strani Krke pri Rogaču. Prvi bi moral po fašistih usekati ravno težki mitraljez od Rogača, ki naj bi jih nagnal proti Dolinškemu borštu, tam pa bi jih potem potolkli Efenkova in Volkova četa. Kajpak je bil to samo načrt, ki se le malokdaj popolnoma uresniči.

Enote so svoje položaje zasedle okoli poldneva 16. julija 1942 natančno po načrtu in zapovedi. Efenka je svojo in Volkovo četo povedel v gozdno dolinico, kjer sta odložili opremo in jo zastražili, nato pa se razvrstili na rob Dolinškega boršta. Dva kmeta, ki sta jih bila opazila, so prijeli in jih zastražili skupaj z opremo. Tako je bilo vse pripravljeno za veliki obračun, toda nihče ni vedel, da kolona fašistov iz Zagradca hodi le do sredine poti in se pri koti 269 blizu Gabrovšca sreča z enako močno kolono s Krke, od nje prevzame pošto in hrano za kuhanje, nato pa se spet vrne v Zagradec...

Italijani so bili ravno tistega jutra sprožili svojo veliko ofenzivo proti partizanom Krimskega odreda. Pomembno nalogo pri tem je imela divizija Cacciatori delle Alpi, ki je morala z glavnino sil in s tanki-metalci plamena zabiti klin prek Dobropolja in Rašice proti Mačkovcu, potem pa očistiti greben med cesto Škofljica—Turjak—Rašica in železniško progo Grosuplje—Velike Lašče. Pri tem bi ji morala 105. legija črnosrajčnikov varovati hrbet, se pravi: trdno držati v svojih rokah Zagradec in območje okoli izvira Krke. Prav zaradi tega so bili Italijani svojo postojanko v Zagradcu še okrepili na blizu osemsto mož. Poleg tega so njihove pobočnice pritiskale na vzhodni rob Dobrepolske kotline. Vojaštva pri Zdenski vasi je bilo ogromno, nihče pa ni vedel, če to vojaštvo ne namerava vdreti navzdol proti Strugam, od tam pa proti Žvirčam in Hinjam ali pa proti Polomu in Staremu logu. Zato je morala 1. četa 1. slovenskega proletarskega udarnega bataljona Toneta Tomšiča spet posredovati proti Vidmu-Dobropolju.

Boji v Dobrepoljski kotlini so se razplamteli 16. julija 1942 okoli desetih, ko je glavnina divizije Cacciatori delle Alpi s 6. topniškim polkom in oddelkom tankov prispela čez čušperški klanec do Zdenske vasi. Partizanski ogledniki so našeli 80 tovornjakov vojaštva. Ta premik pehote in motorizacije je ščitil oklepni vlak, ki ga je iz zasede nad Vidmom napadla 2. četa 1. bataljona ZDO pod poveljstvom Avgušтина Vovka-Jurčeta, in ga krajši čas tudi zadržala. Spricho tveganega umika je bila primorana vztrajati v ostrem spopadu s posadko vlaka, dokler ta ni odpeljal. Pri tem sta bila ranjena dva borca in komandir Jurče.

Italijanski alpski lovci so skušali zasedo Jurčetove čete zaobiti z močnimi pobočnicami, s temi pa so se udarili Tomšičevi proletarci pod poveljstvom Albina Dolščaka in jo po ostrih naskokih zavrnil. Pri tem sta bila ranjena dva borca, od katerih je enemu dr. Franc Novak-Luks moral amputirati nogo. Ambulanta s previjališčem je bila v Strugah, bolničarka Anica Biček pa je prekuhavala obvezila.

Italijanski pritisk v to smer se je še krepil, zato je štab 1. bataljona ZDO pod poveljstvom Toneta Zgonca-Vasja ukazal, naj se čete pripravijo za umik na nove položaje nad Čretežem pri Strugah. S tako odločitvijo je soglašal tudi Stanko

Narodni heroj Tone Tomšič po katerem je nosil ime proletarski bataljon. Italijani so ga 21. maja 1942 ustrelili v gramozni jami

Semič-Daki, ki je bil z motornim kolesom prihitel na bojišče pri Vidmu-Dobrepolju že zgodaj dopoldne tistega dne. Toda enote obeh bataljonov so vztrajale na prvotnih položajih in sovražnika zadrževale na potrebni razdalji. Kljub temu so italijanski mitraljezci zaobšli Malo vas, kar je stalo življenje sedemindvajsetletnega Lojzeta Perhaja, ki je vodil osvobodilno gibanje v tem kraju. Šele proti večeru tistega dne je postalo jasno, da imajo Dakijevi in Vasjovi borci opraviti le s sovražnimi varovalnimi oddelki. Nevarnost je minila in Stanko Semič-Daki se je vrnil v Ambrus, da bi se udeležil še obračuna pri Marinči vasi, ki pa ga je zamudil, čeprav je imel tamkaj glavnino svojih sil...

Obvestila o pohodu fašistov od Zagradca proti Krki so bila točna. Ozračje pri zasedi v Dolinškem borštu je bilo napeto, borci pa nestrpni. Za obed so dobili majhne hlebčke, ki pa so morali trije deliti po enega. Ravno ko so bili pri tem opravilu, je završalo, da prihajajo Italijani.

Ura je bila nekaj čez štirinajst in pripeka najhujša. Ljudi na njivah in košenicalah je bilo malo, a nekaj vendarle. Neki kmet, ki je zagledal kolono fašistov ob izstopu iz Marinče vasi in ki je za partizane v Dolinškem borštu očitno vedel, se je zavedel, da se bo tisti hip znašel sredi ognjene vihre med vojskujočima se stranema. Začel je vpiti partizanom in mahati, naj počakajo s streljanjem, da bo pribežal do doma, in teči s košem in koso po njivah. To so opazili Italijani in se takoj razvrstili v strelce ter začeli nastopati proti Dolinškemu borštu. Ogenj težkega mitraljeza od Rogača v takih okoliščinah ne bi bil prišel do izraza, pa je bilo kar prav, da je molčal.

Medtem so se borci Volkove in Efenkove čete po trebuhu plazili na položaje in v zaklone, določene za napad. Samo iz njih so mogli imeti dober pregled čez Senožeti in samo od tam so mogli z ognjem obvladati zemljišče prav do ceste.

Tako so se neizprosni sovražniki korak za korakom približevali drug proti drugemu, zgodilo pa se je tisto, kar sploh ni bilo predvideno: prvi so vžgali fašisti.

Vsa stvar se je torej popolnoma zasukala. Kljub temu pa je bil ogenj borcev Efenkove in Volkove čete bolj natančen in učinkovit. Boj se je začel iz neposredne bližine in na Italijane se je usulo kakor ognjeni plaz, da jih je kar pometlo s ceste in z njiv. Odpor fašistov je mahoma zamrl, kakor da ga sploh ni bilo. Tisti hip je Efenka ukazal juriš. Borci so se pognali v naskok kakor en mož, sicer pa naj pripovedujejo preživeli udeleženci sami!

»Mi smo potem tam jurišali,« pripoveduje Milan Remih, »bilo je vse pomešano. Sredi borbe so se kar lovili po tisti koruzi, eden sem eden tja. Ta borba je bila po mojem zelo kratka, bila pa je zelo zanimiva, ker je eden čez drugega vpil in skakal po tistih njivah. Jaz sem bil ranjen od lahkega minometa. Zraven mene je bil tudi Martin Šergan. On mi je pomagal, ker sem bil čisto omamljen. Nos in okoli oči sem imel vse zatečeno, ker sem dobil tisto zemljo in tisti drobir v obraz, nisem pa dobil nobenega železja od mine. Nekaj časa sem bil čisto matast, ampak sem se potem še lovil z Italijani do Krke...«

Marjana Jagra-Risa, ki je bil star komaj petnajst let in je ležal v zasedi brez orožja poleg svojega očeta Jurija Jagra-Kosa, je bilo prevzelo sonce, da je zaspal. Zbudil ga je oče, ki ga je močno stresel za rokav. Na razdalji kakih dvesto metrov je zagledal nekaj fašistov, ki so šli kar po zrelem žitu. Prvi streli so padli. Italijani so med vpitjem nekaj časa še napredovali, medtem so kmetje že vsi zbežali z njiv. Fašisti so se začeli ukopavati. Četa je izvedla juriš. Ker je imel Marjanov oče Jurij puško, je jurišal tudi on.

»Tako sva se z očetom prvič ločila,« nadaljuje Ris. »Naši so vedno bolj gonili Italijane in zbal sem se, da bom ostal sam na položaju. Stekel sem za njimi. Že sem prišel do prvega ubitega vojaka, toda naših še nisem dohitel. Drugega mrliča sem si bolj natančno ogledal. Ob njem je ležala lepa puška z bajonetom na prelom. Pobral sem jo. Tretji mrlič je ležal na trebuhu. Ko sem ga obrnil, sem pod njim zagledal dolgo in nerodno pištolo s kopitom. Po obleki sodeč je moral biti oficir. Pri bližnjem drevesu sem pobral še dva šaržerja za lahko 'breda'...«

Tako je petnajstletni Marjan Jager-Ris zaplenil puško in mauser parabolo. Ker je oče menil, da jo mu bodo vzeli, sta dragoceno pištolo spravila v torbo in o njej nista nikomur nič črhnila.

Italijanski črnosrajčniki, ki so si poiskali kritje za hišami v Marinči vasi, so takoj postavili svoja priljubljena orožja — minomete in začeli metati mine. Zaradi naglice in nejasnega položaja pa so večinoma tolkli po svojih tovariših, kar je zmedo in paniko še povečalo pa tudi povzročilo dodatne žrtve.

»Italijani so pribežali v našo vas,« pripoveduje Franc Bradač, po domače Mišmaš. »Bilo je več ranjenih. Eden je še jajce prosil, ko ga je izpil, je pa izdihnil... Tukaj je padlo Italianov sigurno čez štirideset...«

Največ fašistov se je v obupu in smrtnem strahu brezglavo pognalo proti Krki. Tam jih je sprejel težki mitraljez s položaja pri Rogaču, ki je dotlej molčal, potem pa je nasul velike količine svinca. Poleg tega sta kosili še dve »zbrojevki« Suljove čete. Na tistih položajih je bil tudi bataljonski politični komisar Alojz Založnik-Nikola, ki je zapisal:

»Tudi z desne strani Krke je bilo zavarovano. Tam je bil en vod Suljove čete s komisarjem Janezom Kožarjem-Prajerjem. Ko so fašisti begali sem in tja, smo jih s te strani Krke dobro kosili. Veliko jih je poskakalo v Krko, misleč da jo bodo prečkali. S komisarjem Prajerjem sva jih podirala v vodi. Bili so brez orožja in so kričali: 'Partigiano, niente sparare, ho i bambini!' Prajer pa mu reče: 'Je že pre-

*Ivan Kovačič-Efenka, eden izmed znanih
hrabrih partizanskih komandantov*

pozno. Jaz ti nisem kriv, če imaš otroke, kaj si pa prišel šariti v naše kraje' in ga je pihnil. Črna srajca in črne ovijače so bile znak, da mu ne gre prizanašati...»

Pomočnik mitraljezca Ivan Cutman-Žan pa je tolkel po glavah fašistov, ki so se skrivali v Krki, kar s torbo za okvirje puškomitraljeza. Ta osemnajstletni partizan, po poklicu rudar iz Krmelja, je bil sijajen dečko. Tudi Duško in Milan Remih sta fašiste lovila prav do Krke in tamkaj z njimi poravnava la nepisane račune...

Nenavadna bitka je trajala manj kot pol ure. Nastopil je čas, ko bi bilo treba pobrati plen. Orožja je polno ležalo povsod ne le od padlih fašistov, ampak tudi od tistih, ki so jo bili z bojišča bliskovito popihali. Toda partizani so se bili toliko zaposlili z lovljenjem in pokončevanjem fašistov, da so na nevarnost popolnoma pozabili. Nihče ni pričakoval, da bodo zagraški fašisti dobili pomoč. Tudi Suljova četa je pozabila na varovalno nalogo v smeri proti izviru Krke. Toda kolona fašistov, ki je bila pošto in hrano varovala na poti iz vasi Krka do kote 269 tostran Gabrovšca, jim je bila tako rekoč za hrbtom. Do bojišča je imela le dober kilometer. K sreči je do bitke na Senožetih prišlo pol ure pred dogovorjenim časom za snidenje s kolono iz Zagradca. Toda fašisti so se podvživali.

Borcem Suljove čete, ki so se ukvarjali s potolčenimi fašisti, so se za hrbtom nenadoma pojavili drugi, spočiti, bojno urejeni in bojeviti. Komandir Ludvik Praznik-Suljo je dobil strel od zadaj. Krogla ga je zadela za ušesom, izstopila pa je ven na licu. Bojeval se je dalje, kakor da mu je dala dodatno moč. S kriki je opozarjal svoje borce, naj se obrnejo in bojno uredijo, da bi pomoč s Krke lahko odbili. Ivan Gutman-Žan, ki je tek el s strelivom k svojemu mitraljezcu, se je zrušil kakor spodsekan. Ni mu bilo več pomoči. Za grmičkom sredi polja pri vasi Velike Lese je padla neka partizanka iz ZDO, blizu tam pa še en borec Suljove čete — Anton Mešnik, po domače Bobnov z Laz nad Krko.

Vod Suljove čete z desne strani Krke je edini urejeno tolkel po fašistih s Krke. Pomagal mu je tudi težki mitraljez od Rogača. Toda to je bilo že nekoliko daleč in zadetkov je bilo malo, poleg tega pa je bilo fašistov blizu tristo in proti toliki premoči se ni dalo narediti veliko. Ivan Kovačič-Efenka, ki je bil še pred začetkom

boja določil zbirališče za primer umika, je svojim in Volkovim borcem ukazal, naj se umaknejo. Toda s tem se bitka ni končala. Suljova četa se je sicer v celoti znašla na desni strani Krke, a je od tam še vedno bila po Italijanih. Tudi ti so proti njej usmerili težke mitraljeze in minomete. Od prvega strela je minilo že poldrugo uro, boj pa je še vedno trajal.

Medtem je iz Zagradca začelo silovito nabijati topništvo, na nebu pa sta se prikazali dve letali, ki sta začeli krožiti in iskati partizane. Vse to pa ni povzročilo žrtev niti med partizani niti med domačini. Edino Alojz Globokar iz vasi Velike Lese je postal žrtev lahkovernosti. Kakor izhaja iz belogardističnih »Vesti« je bil Globokar lojalen do italijanskih oblasti in ni niti malo podpiral partizanov. V skladu z navodili iz župnišča je prostodušno stopil iz hiše med Mussolinijeve vojake, toda razkačeni fašist je pognal krogo vanj, da je takoj izdihnil.

Tako je minila »jurišna akcija pri Marinči vasi«, kakor jo imenuje poročilo štaba ZDO z dne 17. julija 1942, ki se glasi: »Po poročilih naših patrol se je izvedelo, da hodijo Italijani vsak drug dan po hrano in pošto na Krko. Takoj smo pregledali teren, ter 16. t. m. pripravili засedo med Marinčo vasjo in Lesami in sicer tako, da sta bili 2 četi s 4 puškomitraljezi na levi strani Krke in bočna zavarovanja proti Lesam in Marinči vasi. Ob 2. uri so prišli Italijani (sami fašisti), toda že razviti v strelce, ker so bili opozorjeni po civilih, ki so begali po njivah, videč nas in Italijane obenem. Takoj nato se je razvila borba, v kateri je sodelovalo najprej orožje z desne strani Krke. Pod vtisom tega ognja so se Italijani obrnili proti nam in se umaknili v hrib na levi strani Krke, toda od tam jim je padel v hrbet ogenj naše zasede na drugi strani Krke. Videč to so It. začeli bežati, naši pa so nanje jurišali. Bitka je trajala 1 uro in pol ter je padlo prek 80 fašistov, a živih ostalo okoli 20. Mi pa smo imeli 1 mrtvega in 2 ranjena. Glede orožja še ni točnih poročil, dobili smo 1 puško, 300 kom. municije in šaržerje. Četa, ki se je nahajala na levi strani Krke, se je umikala proti Žužemberku in od nje še nismo dobili poročila glede orožja.«

Poveljnik XI. armadnega zbora general Mario Robotti je 9. avgusta 1942 obvestil vojno ministrstvo v Rimu, da je 105. jurišna legija črnih srajc v tej bitki izgubila 4 oficirje in podoficirje ter 15 vojakov, ranjenih pa je bilo 2 oficirja in 12 vojakov. V dnevnem poročilu njegovega štaba z dne 17. julija 1942 je število mrtvih isto, število ranjenih pa za dva višje, se pravi 16. Tam je tudi rečeno, da so ubili štiri upornike in zaplenili njihovo orožje. Seveda so k temu šteli tudi povsem nedolžnega Alojza Potokarja...

Svoje žrtve so Italijani pobrali še isti dan, jih prepeljali v Stično in tam pokopali. Enega svojih največjih porazov so doživeli prav na dan začetka njihove velike ofenzive.

Efenkova in Volkova četa sta morali na umiku postojanko v Zagradcu zaobiti. Tako sta v Ambrus prišli šele ob osemnajstih. Tam so se vse sodelujoče enote v napadu na fašiste pri Marinči vasi razvrstile za pregled, borci pa so odložili na kup zaplenjeno orožje. Po pričevanju Staneta Režana so borci 2. čete 1. SPU bataljona Toneta Tomšiča zaplenili 7 pušk in dva težka mitraljeza znamke »Fiat«, ki so jih potem prepustili ZDO. Poročilo štaba 1. slovenskega proletarskega udarnega bataljona Toneta Tomšiča, ki bi to zaplembo lahko potrdilo, se ni ohranilo, čeprav je bilo napisano in v delovodnik Glavnega poveljstva kot akcijsko poročilo vpisano še istega dne.

Zbrane in poravnane čete v Ambrusu sta pregledala Dušan Švara-Dule Mornar in Stanko Semič-Daki Španec. Posebno pohvalo sta izrekla Volkovi in Efenkovi četi. Očitno sta bila tedaj oba zelo zadovoljna.

Narodni heroj Stane Semič-Daki

Kasneje je bilo precej besed na ta račun, ker partizani niso pobrali vsega italijanskega orožja, a pravih vzrokov samo za »delni uspeh« ni doslej razčlenil še nihče. Te je mogoče strniti v tele točke:

1. Partizanska vojaška obveščevalna služba je bila tedaj šele v povojih, partizani iz izkušenj pa tedaj tudi še niso poznali italijanske metode za spremstvo preskrbovalnih kolon. Ogledniki bi bili morali ugotoviti početje Italijanov na vsej poti od Zagradca do Krke, za kar pa ni bilo ne časa ne možnosti.

2. Zmeraj je treba računati, da zbrana obvestila ne morejo biti popolnoma točna in da se položaj lahko hitro bistveno spremeni. Zaradi tega mora imeti poveljstvo na razpolago dovolj močno enoto, s katero lahko posreduje v poljubni smeri. Take rezerve pa tedaj ni bilo, da bi začetni uspeh razširila in italijansko pomoč odbila.

3. Ob pomanjkanju orožja bi se morali zasede udeležiti tudi partizani brez strelnega orožja, ki bi bili lahko hitro pobrali plen in se oborožili. Taka praksa se je pozneje obnesla odlično.

Ne glede na prikazane slabe strani pa je bila akcija pri Marinči vasi sijajna partizanska zmaga. Gotovo predstavlja najbolj domiselno in uspelo gibljivo zasedo, kar jih je bilo dotlej. Dokazano je, da je Ivan Kovačič-Efenka, ki je pravzaprav vodil vse enote, čeprav to ni bilo določeno uradno, ravnal po vseh vojaških pravilih. Predvsem je pomembno, da je povelje za juriš dal natanko ob pravem času, ko se Italijani še niso utegnili miselno zbrati, pripraviti za obrambo in utrditi. Juriš njegovih in Volkovih borcev pa je bil tako ali tako nekaj edinstvenega. Ta juriš je potem postal posebnost Tomšičevih proletarcev, s katero so se odlikovali pred vsemi drugimi partizanskimi enotami na Slovenskem.

Dolina Krke pri Žužemberku, kjer je bilo več partizanskih spopadov z Italijani

Ob tem je treba opozoriti še na nekaj! Zmaga pri Marinči vasi je sovpadla še z enim velikim in prelomnim dogodkom: 16. julija 1942 je bila ustanovljena 1. slovenska proletarska udarna brigada Toneta Tomšiča, v katero je kot temeljno jedro pripadel tedaj že proslavljeni in bojno vsestransko izkušeni Dakijev proletarski udarni bataljon Toneta Tomšiča. Ker pa nova brigada spričo zapletenega izbora in začetka velike italijanske ofenzive ni bila takoj sposobna za učinkovite bojne nastope, je moral 1. slovenski proletarski udarni bataljon Toneta Tomšiča v svoji dotedanji sestavi delovati še pet dni, pri tem pa je odločil v svojo korist še dva velika spopada z močno sovražnikovo bojno skupino.

Vasja Ocvirk

»Saj je cel Srebrnič!«

»Tako so nekoč govorile o meni ženske v zahodnih Brdih,« pravi danes 85-letni Karlo Knez iz Kojškega št. 38, kamor se je preselil ob razmejitvi z Italijo. V njegovi preprosti kuhinji v prvem nadstropju, kjer preživlja zasluženi pokoj, se mu ob njegovem dobrohotnem humorju le s težavo utrinjajo davni spomini. Četudi je hudo bolan, mu pri tem na obrazu zaigrajo značilne poteze človeka, ki je živel notranje bogato življenje. Na kratko govori o svojem domu, kjer je preživel prve mladostne dni ...:

»Rojen sem 17. oktobra 1894 v Števerjani. Oče je bil čevljar, mati pa je nosila prodajat sadje v Gorico in je gospodinjala za veliko družino. Bilo nas je osemnajst otrok, od katerih jih je več ko polovico umrlo v zgodnji mladosti. Kolikor se spominjam, nas je ostalo sedem. Bil sem sedemnajsti po vrsti, moj brat Tonče pa osemnajsti. Oče je imel hišo, ki je bila precej stara, okoli nje je rasla brajda, ki mu je dajala letno nekaj hektov vina, ravno toliko, da ga je do naslednje trgatve počasi popil. Med prvo svetovno vojno se je podrl cerkveni zvonik na njihovo bajto in jo razrušil. Zadela ga je italijanska granata. S svojimi prihranki in z očetovo pomočjo sem si po prvi vojni postavil novo hišo, ki je bila onstran mejnega bloka, na 'placu' sredi vasi. Ko je naša vas in z njo moja hiša pripadla Italiji, sem se umaknil v Jugoslavijo ...«

Nato je pripovedoval tovariš Karlo Knez o svojem delu med narodnoosvobodilno vojno. Povedal je:

»Bil sem član KP od 1935. leta. Tiste čase smo imeli skrivne sestanke v grapah ob potokih: v Višnjeviku, v Noznem in drugod po zahodnih Brdih. V stiku s prvimi zavednimi ljudmi so mi nekatere tovarišice rekle: 'Saj je cel Srebrnič!' Menda sem mu bil res podoben. Tedaj smo na tajnih sestankih s Srebrničem na čelu dvigali narodno zavest za borbo proti fašizmu. Podobnost med menoj in med Srebrničem je morala biti očitna; tudi Srebrnič je bil takrat že v letih, srebrnkasto sivih las, toda še vedno mladostno živahen in mladeniško drzen v boju proti fašizmu. Ta primerjava mi je godila, čeprav je v resnici nisem bil vreden.«

Sprva mu je spomin posegel globoko nazaj v čase, ko so na Primorskem in v Brdih še živeli pod italijansko oblastjo. Takrat so ubogi Brici in Brike zamenjavali svoje pridelke in sadje na daleč in na široko. Kmetice so peš, s košarami na glavi,

ali na navadnih vozovih tovorile zelenjavo, sadje, mleko in alkoholne pijače v Gorico in v trge ter manjše vasi. Kdo je tisti čas imel avtomobil kot danes, ko ga vozi vsak dobro situirani in delovni Bric!? Takrat je bil briški človek srečen, če je imel zdrave noge ali kako živinče, ki mu je koristilo pri kupčevanju.

Tako je tudi Karlo Knez iz Števerjana hodil po trgovskih poslih. S pokojno ženo sta enkrat šla prodajat fige v Kobarid. Peljala sta se na vozu, v katerega sta bila vprežena dva konja. V tistih časih se ljudem ni mudilo. Ko sta do pol devetih zvečer v Kobaridu prodala fige, ali pa jih zamenjala za fižol, se nista takoj odpravila domov. Po celodnevni vožnji, kupčevanju in barantanju sta se oglasila v bližnji gostilni. Najedla sta se, odžejala, čas jima je hitro mineval v klepetu s tujimi ljudmi in izmenjavanju vesti, ki so jih prinašali zgovorni kmečko originalni trgovski romarji. Včasih sta se pridružila gostilniški družbi kvartopirceev, poslušala njihove pogovore ter prisluhnila navdušenju tistih iz omizja, ki so dobili 'partijo' na kartah in preklinjanju tistih, ki so izgubili. Ker je bila že pozna ura, morala je biti že dve po polnoči, sta se končno spravila na voz. Pognala sta konja in se vračala proti Števerjanu. »Pasali smo tod čez most in prišli na veliko cesto, ki pelje v Števerjan,« pravi danes Knez z nasmejanim obrazom. »Ko sva bila že blizu Števerjana, sva morala obadva zaspati. Kar naenkrat sva se s konjema znašla na vagi v Solkanu. Konja sta se tam ustavila, kot zmerom prej. Na veliki vagi so voz s konjema zvagali. Tam sva se zbudila, presenečena in krmežljava ter se nasmehnili. Konja sta naju varno pripeljala v Števerjan.«

Karlo Knez je bil kot vsi mladi ljudje silno radoveden. Spominja se, kako je njega in pekovega vajenca Maksa Valiča zanimalo, kakšen je izvir Hublja v Ajdovščini. Delala sta v pekarni Rustja v Ajdovščini, pa ju je zanimala jama, v kateri izvira Hubelj. Leta 1912 sta se fanta odpravila v tisto skrivnostno jamo in — kot zakletu! — nista znala več ven. Zašla sta pregloboko in tam so jima ugasnile luči. Tudi sveče so jima pri priči ugasnile. Postalo ju je strašansko strah. In saj jima je tudi moralo biti, ko sta se znašla v tuji in neznani mrakobnosti: povsod skale, bučanje vode, da te spreletava mraz, ko prižgeš šibice, ti sproti ugasujejo, ker notri ni več zadosti zraka in tudi do sape prideš težko. Bila sta čisto obupana. Klicala sta na pomoč in nazadnje so prihiteli avstrijski vojaki, ki so ju našli, saj so imeli močne reflektorje ter so ju skoraj nesli ven. Mislim, da od tedaj Knez ni več hodil po skrivnostnih jamah, kjer izvirajo pošastne in peklenske vode.

V tedanjem Števerjanu je imel Karlo Knez trgovinico s pekarno in pastičerijo, v kateri je prodajal kruh, pecivo in pijačo. Tako je bilo tudi leta 1943. Tega leta je na poziv KP mobiliziral števerjansko mladino za partizane. Skoraj vsa mladina se je odločila za odhod v hosto. Karlo Knez je mobiliziral tudi sina svojega soseda, Ratka Maraža, ki mu je rekel: »Kaj pa tvoj Karliček? Kaj on ne gre? Če ne gre on, tudi jaz ne grem.« Poiskal sem svojega sedemnajstletnega sina Karlička. Ker je spal, sem sedel k njegovi postelji, ga zbudil in vprašal: »Kaj ti ne boš šel v goščo? Ratko Maražev se že pripravlja.« Knezov Karliček se je dodobra prebudil, si pomencal oči, vstal in se začel pripravljati za svojo junaško pot. Tisti dan so šli vsi števerjanski fantje v goščo.

Naslednji dan je šel Karlo Knez javit karabinjerjem, da so mu partizani vzeli sina. Vse kaže, da Italijani niso verjeli takšnim pravljam, saj je bil tistikrat že močan razmah narodnoosvobodilnega gibanja na Primorskem. Čez nekaj dni je prišel k njemu maresciallo s štirimi karabinjerji in mu že od daleč žugal: »Kako morete reči, da so vam sina vzeli partizani? Vi ste dali sina prostovoljno.« Karlo je ves v strahu hitel pojasnjevati, da je prišlo kakih 30 partizanov z mitraljezi in puškami, da so mu grozili in ga tako prestrašili, da je moral rad ali nerad dati

France Mihelič: Ožgano drevo, 1944, črna kreda

sina. Karlo Knez se je smejal ob opisovanju zasliševanja, ko je pravil: »Potem so naredili celo rjuho pisanja in spraševali to in ono o partizanih. Povedal sem jim, da so partizani po večini mladi ljudje, da so strašansko oboroženi, da imajo bombe okoli pasu in rdečo zvezdo na svojih kapah. Po dolgotrajnem pisanju in zasliševanju so Italijani v strahu zamišljeni odšli.«

Leta 1943 je Karlo Knez pekel kruh za partizane. Če niso sami prišli ponj, jim ga je sam odnesel v oprtniku. Neki dan jim je nesel zvrhan oprtnik polkilogramskih hlebčkov kruha. Vse to je na vrhu pokril z »vrzotami«. Ko je prišel do križišča, od koder se odcepi pot v Vamorje, so ga ustavili fašisti. Bil je ves zamazan od »vidriola«. Ni se ustrašil, četudi mu ni bilo ravno prijetno. Vprašali so ga:

»Dove vai veccio?«

Hladnokrvno je odgovoril:

»V Podsabotin . . .«

»Cosa porta?« so bili fašisti radovedni.

»Versi per maiali.«

Zdel se jim je sumljiv, zato so mu preiskali žepe, v katerih niso našli ničesar. Nato si je smel Karlo nadeti oprtnik z vrzotami na vrhu in zaslišal glas karabinerja, ki mu je dovolil:

»Vai avanti!«

In je šel »pošteno naprej«. Karlo Knez se je potem napotil v Podsabotin, ki leži v globoki grapi, obrasli z grmičjem, za tem zaraslim grmovjem pa so se začeli dvigati hribčki, o katerih je vedel, da v njih taborijo partizani.

Komandir čete je debelo pogledal, ko mu je partizanski zaupnik prinesel poln koš »verzotov«. Cela četa že nekaj dni ni jedla ničesar. Tiste čase so partizani trpeli veliko pomanjkanje. Komandir je pogledal koš in zbadljivo vprašal:

»Kaj bomo zdaj jedli ‚vrzote‘? Saj si pek, ne pa prašičji skrbnik.«

Karlo se je nasmehnil in odgovoril enemu od tistih, ki so kukali izza grmovja:

»Kar primi oprtnik in ga stresi do dna. Boš že videl, kaj je notri!«

Ko je nejeverni partizan obrnil oprtnik in ga izpraznil na jaso med grmičjem, se je vsulo po travi 60 polkilskih hlebkov. Ni čudno, da so se lačnim partizanom razjasnili obrazi. »Vrzote« so pustili, kruh pa hitro pospravili.

Istega leta se je oglasil pri Knezu v Števerjanu neki partizan, Stane po imenu, in potožil, da so partizani spet lačni in če jim lahko preskrbi kaj mesa. Knez se je takoj napotil k oskrbniku baronice Takó in mu naročil, naj da enega vola. Oskrbnik se je na smrt prestrašil, saj je vedel, da je baronica skopa in ne bi dala celega vola, zlasti pa ne za partizane. Nazadnje je predlagal, naj ponoči ubijejo vola in ga razkajajo. Tako se je tudi zgodilo. Čez nekaj dni je oskrbnik sporočil Karlu Knezu:

»Vol je ubit. Pridite ponoči k Lenardiču!«

Partizani so ponoči prišli k Lenardiču na Oslavje, kjer je ležal ubiti vol, in so ga po kosih odnesli v svoje taborišče, Karlo jim je želel dober tek in že je moral rešiti novo partizansko prošnjo...

Čez dva dni so se oglasili pri njem spet partizani in potožili, da se nimajo s čim odeti, morali so ponoči spati kar pod milim nebom. Zdaj se je začel Karlo praskati za ušesi. Kje naj stakne odeje? Dva kurirja je poslal h Koršiču v Števerjan s prošnjo, naj posodi ali proda plahte za pokrivanje mlatilnice. Ta se je izgovarjal, da jih nima in da jih sploh ne more dati; nazadnje pa se je po dolgem prigovarjanju vdal in izročil plahte za partizane. Še dolgo potem je partizanski poverjenik zagotavljal Koršiču, da bodo partizani plahte vrnili ali pa celo plačali.

»Ne vem, kaj smo mislili v tistih časih,« se danes nasmehne Karlo Knez. »Vedel sem, da partizani niso imeli denarja. Plahte pa so potrebovali, zato jih tudi niso mogli vrniti... Kolikor vem, Koršiču nikoli niso vrnili tistih plah, niti mu jih niso plačali v nobeni valuti. Tako je bilo tistikrat v partizanski vojski!«

Knez se živo spominja Nemcev, ki so po italijanski kapitulaciji zasedli tudi njegov domači kraj. Z njimi se nikakor ni bilo šaliti. Tako so se neki dan sprehajali po Števerjanu gor in dol nemški vojaki. Bilo jih je za cel bataljon. Večina je bila nastanjenih pri baronici Takó. Mogočno so se sprehajali po vasi; oglašali so se tudi pri njem v trgovini. Prišlo je po pet, šest vojakov, za dobro patroljo. Vprašali so:

»Haben sie vielleicht ein Stamperl Schnapps?«

Ker je Knez prodajal v svoji »liquoreriji« tudi žganje, je nalil pet, šest kozarčkov žgane pijače. Komaj so natočeno dobro popili, že je vstopil komandant s še nekaj vojakov. Oblastno je zahteval žganje. »Gostilničar« je bil v zadregi. Izmikal se je z izgovorom:

»Ich habe schon den Soldaten gegeben, bis hab ich gahabt, jetzt hab ich kein mehr.«

Komandantu se je zdelo za malo. Premeril je Kneza od glave do nog in ostro zarjovel:

»Gemer hinein! ... Dann müssen sie bringen ganz Liter her ... und fünf Glas!«

In Karlo Knez je moral prinesti na mizo cel liter in kozarčke. Potem so pili, on jim je pa moral natakati. Sam pa je pazil, da ni dosti pil, močno je nalival kozarčke Nemcem, kar naprej trkal in nazdravljaj:

»Gesundheit!«

Ko so bili že vsi razen »gostilničarja« precej pijani, je okajeni komandant izdrl pištolo ter zarjul:

»Ich muss sie hait schiessen.«

Nikolaj Pirnat: »Maščujte me!« linorez iz mape Naša borba

Ko je Knez zaslišal to grožnjo, se je strašansko prestrašil. Pijani komandant je z naperjenim samokresom in s krvavimi očmi bolščal vanj. Treba se je bilo odločiti. Knez pripoveduje: »Udaril sem ga s ‚punjem‘ v prsi, da je padel znak.« Isti hip je skočil in zbežal ven in medtem, ko so nemški vojaki pobirali svojega komandanta, se je skril k sosedu.

Nekaj dni zatem so ga prišli Nemci iskat. Nekje so izvedeli, da se zadržuje v hiši Jožefa Mačusa, po domače pri Pavliševih. Toliko je še utegnil, da se je umaknil v hlev. Tam se je zakopal v seno. Nemci so bezali z bajoneti v seno, zabadali in čakali, da bodo kaj izbezali. Ker pa se je zaril pregloboko, ga niso našli. Hudo razočarani so naposled odšli.

Takratni briški partizani so Nemcem pošteno zagodli. Tako so se Nemci neki dan pripeljali pred števerjansko gostilno »pri Koršiču«. Sli so v krčmo, zunaj pa pustili avtomobil. Tovariš Zmago — narodni heroj Delpin iz Podgore — je s tovariši skočil v avto. Z zaplenjenim avtom so se odpeljali v Zapotok, avto pa porinili v grapo. Ko so se Nemci vrnili iz krčme, so se čudili, kako da ni nikjer avta. Nekaj časa so preklinjali in robantili, potem pa so ga šli iskat. Šele po dolgih mukah so ga našli v grapi v ne ravno brezhibnem stanju.

Vsake toliko se je med pogovorom Karlo Knez ozrl na zid, na katerem visi uokvirjena spomenica njegovega sina Karliča, na kateri piše:

»Na predlog ZBNOV izdaja Ministerstvo narodne odbrane vlade FLRJ to spomenico za Knez Karla... ki je dal življenje v borbi proti okupatorju... Večna slava padlemu borcu za svobodo... Štev. spomenice: 212983...V Beogradu, 29. novembra 1950.«

O smrti svojega sina Karliča pravi oče naslednje:

»Moj sin Karlič je bil komandir čete. V borbi na Tolminskem je leta 1945 stopil na mino. Zdravil se je v bolnišnici Franja, kjer je po mesecu dni okrevail. Zdravnica v Franji je povedala moji pokojni ženi, da je Sočan (partizansko ime mojega sina)

ozdravel in da se je vrnil v partizane. V istem času sem bil jaz v goriških zaporih. Karlek je oslabil zaradi rane in zbolel za meningitisom; kmalu zatem je umrl v bolnišnici Franja. Jaz sem svojega sina edinca mobiliziral v partizane in dve leti se mi ni nihče upal povedati, da je mrtev. Z ženo sva šla po vojni obiskat njegov grob v Novake pri Cerknem, ga izkopala ter prepeljala njegove posmrtno ostanke v Kojško, kjer sedaj počiva.«

Ob koncu je Karlo Knez še povedal, da je bil vsega skupaj štirikrat v goriških zaporih. Pravi, da mu niso prišli do kože, zakaj o vsem, o čemer so ga spraševali, ni vedel ničesar. In danes? Karlo Knez se skromno nasmehe in zaključi preprosto svojo pripoved:

»Danes uživam pokojnino, ki sem jo zaslužil kot pek in dvakrat letno dobim priznavalnino po 30 starih tisočakov. Zame in za ženo je dovolj, saj me kot izkušnega starčka kljub bolehnosti spominja, da nisem živel zaman.«

Mile Klopčič

Titovo ime

*To, kar nam pod domačim je nasiljem
teptano vero ohranilo živo
in komaj slutenim, še daljnim ciljem
utrđilo je zvestobo nepremagljivo —*

*In kar zbudilo v nas je davne sile,
ki jarmi so stoletni jih mrtvili,
da so roke v pest se nam sklenile,
ko zemljo so raztrgano delili —*

*To, da smo z voljo do trpljenja in žrtev
z nasiljem se spoprijeli prerojeni,
ko bil je sklep, da bodi rod naš mrtev,
in boj končali smo osvobojeni.*

*Osvobojeni, da živimo v časti
in da po svoje si krojimo,
da več ne maramo pod silo pasti —
vse to v imenu Tito mi častimo.*

Janez Švajncer

Zamujeni koraki

Tone Breznik zdravnikov ni obiskoval. Ni se moglo reči, da bi bil čutil odpor do njih in njihovih posegov: s stetoskopom po oprsju in že zašumi pod rebri: motnje v srcu, na pljučih. S tem ni bil obremenjen, rad je potrkal s členki desnice po robu mize in se zadovoljno namuznil, kar je pomenilo, da niti malo ni v skrbeh za svoje zdravje.

Hodil je naglo, po poslih in v prostem času, in prav po tem so ga poznali njegovi domači, sosedje in okoličani. »Tonetu se tako zelo mudi v službo, da še krožnika ne utegne sprazniti,« so pravili o tej njegovi naglici. V službo, da, ki jo je jemal sila resno in natančno; motil ga je tale izraz in imel ga je za zastarelega. »Hodim delat,« je odgovarjal in delo je priporočal vsakomur, »to krepi zdravje.«

Zdravje... Ni pomnil, kdaj je zadnjič iskal zdravniško pomoč. Čas se mu je odmaknil zelo daleč nazaj, v motne obrise, a na tisto zimo ni pozabil. Mraz, mraz v izbi, da še cvrčeca polena niso pošteno pregrela lončene peči. O, ni mu ušlo, bili so trije in dlani so jim hrepeneče šle po teh zelenih ploščicah, zajemali so toploto in si drgnili roke, mati jim je prigovarjala in kazala na klop, ki je oklepala peč. Odkimali so, niso udobno posedli in se predali gorkoti, noč jim je prinesla zanesljive korake in jih potem pospremila s svojo gostoto.

Oče je za odhajajočimi zapahnil vrata in čeznje prevesil železno prečko, ki jo je držala žabica na kavljju. Ko se je vrnil v svetlobo privite petrolejke, je s praga poslal plašne poglede po prostoru, jih naglo zajel z nogami, se vzdignil na prste in si pomagal z obema rokama: z eno je pridržal trebuško, da se ni majala, z drugo je privil stenj, da se je nadnje spustil mrak.

Noči, noči, raztegnile so se v temo in sivino, niso se hotele umakniti svitu, oba mlajša brata in obe mlajši sestre so spali spokojno, on, Tonč, jim je zavidal počitek, ko je buden poslušal njihove dihe in pustil begajočim očem, da so se tipaje sprehajale po temačnih stenah z razpelom v kotu. Bogca ni uzrl na izrezljanini, ki jo je nekoč davno prinesel in poklonil hiši popotnik v zahvalo za večerjo in ležišče na peči, še bleda svetloba z oken, pokritih s kocema, ni odkrila tega božjega znamenja. Pa tedaj ni mislil na to, vznemirjalo ga je nekaj drugega, kako je s temi fanti, s katerimi se je bežno srečal: puške v rokah, bombe za pasovi, molk na ustih.

»Zakaj so bili tako tiho, kakor da ne znajo govoriti?« je vprašal očeta.

»Tonč, ti si še premlad, da bi vse to dojel, zato nima pomena, da ti razlagam na dolgo in široko,« je zadonelo izpod povešenih in zavihnjenih brkov.

»Oni niso dosti starejši od mene,« je skušal vrtati naprej in si potešiti radovednost, oče pa nič. Trmo mu je zabil v glavo in kuhal je jezo nanj, ker ga je imel za otroka. Motiš se, nisem več mlečnik, je pomislil Tonč in potlej bahavo nosil glavo med bratoma in sesticama...

Iz preteklosti so ga v sedanjost vrnili tile izrastki pod rebri in na trebuhu. Nepoznane zaplate. Ni razloga, da se začne bati zase, prikazale so se in bodo splahnele, zakrila jih bo koža, kjer so ždele doslej. Ždele? Potresel je z glavo: ne smem misliti na slabo, ne danes, danes ne, prelepo se razliva svetloba tod naokoli, pometla je oblake z nebesnega svoda in megle s krošenj dreves tam na planini. Zajela ga je vsega, s pogledi je zajemal pisane rože na vrtu in utonil je v njihovih barvah; ko se je zazrl v rdeče vrtnice, je uzrl materin obraz, v vseh cvetovih se mu je kazala, bilo je več obrazov in vsem se je okoli usten risala črta zaskrbljenosti. Tedaj ga je obletel spomin nanjo, da, da, takrat poleti sta s sosedo sedeli na klopi na podstenju, za njunima hrbtoma na oknih rože v loncih, in mati je omenila divje meso. Spak pride na zdravo telo in ga začne žreti, revežu s takim telesom ni več pomoči, hira, hira in stori nesrečni konec. Muzal se jima je, pa sta sklepali roke in mu proseče dejali, naj bi se za božjo voljo ne delal norca, Trpotčevega Franca je pokopalo divje meso, a ne edinega s to boleznijo.

Divje meso, tujek, ne, ne, on nima nič skupnega z njim, samo bežno se je pokazal, prisesal se ne bo na njegovo telo. Ohranja zase, skrivnost, nikomur sporočiti, to zadeva samo njega, navsezadnje: ne utegne se ubadati s sabo, toliko je še nepostorjenega, nanj čakajo pisarna, dom, gradbišče. Potebuje ga sin, žena tolikokrat potarna, da je v teh letih, ko ni ne več otrok in ne še odrasel, prevzema ga lahko-miselnost, šola pa trpi, poseže naj vmes preudarno in strogo, da je ne obesí na klin. Kaj lahko je roke v žep in po cesti v neznano, cesta nikogar ne odkloni, ampak njeno prijateljstvo nikomur ne nasuje v dlani blaginje. Potrebuje ga hči, mladost je norost, čez jarek skače, kjer je most, treba se ji je bilo zapentljati in se že v prvem semestru predati materinstvu, da bo še težavneje prispela na cilj.

Potrebujejo ga gojenci v domu.

Otroci moji, bi jim najrajši dejal, ko jih gleda in opazuje: živahni, glasni, polni mladostnega žara. Na glas ne izreče, ohrani nagovor v sebi, nosi ga in varuje v prsih, zaraslo se je z njegovim bitjem, s čuti, z vsem tkivom in pri srcu mu je toplo in bridko.

Toploto mu prinašajo njihove iskrive oči, radoznale vpijajo njegove besede in odsevi jim potrjujejo, da so ga sprejele za očeta.

Bridkost se ga poloti, ko pomisli, da tile okoli njega niso vsi prinesli s sabo zaupljivosti in domačnosti. Nezaupljivosti se ne otresejo, zapirajo se v lupino in spustijo bodice, da se jim ne more približati. Drugačen svet, drugačne navade, pripotovali so od daleč, z vlakom do tega mesta in v ta dom.

Mladost v njih je močnejša od hišnega reda, hoče prostosti, po svojih poteh, v disco klub, za sledovi glasbe, na plesišče.

Dom: visoko poslopje, visoka vrata, visoka okna so ovire, ki jih nemo opozarjajo, da jih ne morejo in ne smejo preskočiti, četudi zajamejo najdaljši zalet...

Že ga je načelo in se mu črvičasto zajedlo v misli, vse pogosteje mu roka zatipa pod rebra in po trebuhu in pod tkanino išče tiste zaplate, hoteč dognati, ali so uplahnile ali trmasto vztrajajo in so se razrasle. Slapovi vročine se mu pretakajo po telesu, občutki, kakor jih ni poznal. O pač, takrat je drhtel nemirno, toda niti malo ni bilo podobno sedanjemu.

Partizanski pohod v zasneženi pokrajini

Vstajajo mu podobe iz preteklosti, oče mu je vendarle zaupal, drugače ga ne bi bil poklical v izbo. Notri sta bila sosedova fanta, oče med njima, sedeli so pri peči in si podajali ročko tepkovca. Hruške nad hišo so obrodile in s krnice je nateklo soka v kad, dišalo je po drevesih in zemlji, ta najprej sladka in kasneje rezka tekočina je žejnim poželjivo odpirala usta.

Oče in sosedova fanta so se na klopi pomaknili skupaj, mu naredili prostor in ga sprejeli medse. Desni fant mu je ponudil ročko s tepkovcem, ostala je le na pol poti, ker jo je oče ustavil z roko in rekel: »Naš Tonček pije samo vodo za žejo, zdaj ga pa tako ne zdeluje.«

Zapomnil si je te očetove besede, naš Tonček je rekel pred tema nočnima gostoma, da se je čutil povzdignjenega in počaščenega, in tudi prezrl njegovih tipajočih pogledov, ki so mu šli po obleki in čevljih. Nehote se je primerjal s tedanjim, ko sta odgnala kravo na goveji sejem, tudi tedaj se je oče pasel z očmi po njegovem blagu in usnju.

Znenada je oče vstal, mu položil desnico na ramo in počasi vrgel iz sebe: »Tonček, posodi jima pot v dolino. Sama kaj lahko zaideta, saj veš, da sta bila dolgo z doma. Boš šel z njima, a ne? Do žage, potem se bosta že sama znašla za naprej. Pa hitro se vrni in ne obiraj se spotoma, da te ne bom čakal predolgo.«

Kakor da so mu pognale peruti. Pokimal je očetu, čeprav bi ga bil najrajši objel in cmoknil na lice, da mu je izkazal tolikšno nagnjenje, njemu, ki ga je ves ta čas imel za nezrelega hlačnika.

Stopal je pred njima varno in zanesljivo, po gozdni stezi, kjer je vedel za vsako korenino, ki se je podtikala hitečim nogam, za vsako izjedenino v nabiti ilovnati in laporasti prsti, za vsako štrlečo skalino in granitno poličko, za vsako izvoženino, ki so jo mrazovi otrdili in nagubali, da so nepazljivi koraki udarjali zamolklo.

Tod se je gugal na srobotju, tod je plezal po drevesih, tod je stikal za ptičjimi gnezdi, mah, listje, lišaji, grmiči — vse je bilo njegovo, še veverice in srne niso odklonile njegovega prijateljstva.

Tedaj so mu odbegla drevesa in gozdne živali, oči in noge so mu bile na oprezu: ničesar prezreti in ničesar storiti narobe. Zajelo ga je spoznanje, da ta hoja ni sprehod med drevesa v tihoto in ni iskanje svežega zraka razbolelim pljučem, postavljen je semkaj pred tadvu spremljevalca po četovi volji in on mu je naročil, naj ju pripelje tja do žage, kjer ju bodo pričakali njuni tovariši. Oče, oče, mu je vrvrvalo v notranjosti, nisi mogel prikriti pred mano, popolnoma jasno mi je, da ju peljem k partizanom.

Spóčitost je pregnala občutke prihajajoče utrujenosti, sploh ni pomislil nase, da bi postal, se poslonil na deblo drevesa in si oddahnil, srna ne hiti lahkotneje, dalj je hodil, bolj ga je prevzemalo ugodje, misli pa kar ni mogel izriniti iz sebe, da opravlja veliko in odgovorno nalogo, da je rešitelj v stiski teh dveh za svojim hrbtom. Molče mu sledita in ne sprašujeta, doklej bo še treba hoditi, pot se vleče izravnano in vijugavo, položno in navkreber, padajoče in po obronkih med jasami in goličji planine, svojo navzočnost ob njem mu potrjujeta le z občasnimi vzdihli osuplosti, ko jima noga zgreši zanesljivo podlago.

Podrobnosti s te poti je Tone Breznik sestavljal v celoto mnogo kasneje, a vsega se nikoli ni domislil, vsaj zdelo se mu je, da še nekaj manjka do popolnosti. Pravil si je, da se bo že še spomnil in bolj ko se je ta dogodek v tisti zimski noči odmikal, lepši in veličastnejši mu je postajal.

Ampak tile izrastki pod njegovimi rebri in po trebuhu so mu vsiljivo načeli počutje, prešinjali so ga in mu zalezli v vse pore na koži. V očeh nemir, v rokah nemir, noge pa so mu hitele kakor zmerom: ne zamuditi niti sekunde, točnost je najlepša čednost, človek brez nje ne more biti popoln.

V prizor je stopila njegova žena in mu naravnost dejala: »Tone, pojdi k zdravniku. Vem, vem, da ne maraš zanj... Lahko da ni nič hudega, toda boljše je zavarovati se, ko da v negotovosti čakaš, kaj ti prinesejo tile izrastki. Sploh pa je danes zdravniška veda že tako napredovala, da zdravnikom lahko zaupaš. Pogledali te bodo in ti povedali, kako je s tabo, ti boš pa le zadobil svoj mir. Verjemi mi, tudi mene prizadene tvoja zaskrbljenost.«

Ni ji ugovarjal, njena topla in razumevajoča beseda mu je prijetno dela, bila mu je v poživilo, ki ga je pogrešal. Navsezadnje, si je rekel, zdravnik je za to, da me pregleda, in če bo potrebno, pomaga, če me bo imel za panikarja, se pa tudi ne bom udril v zemljo.

Žena ga je pospremila v bolnico, a domov je odšla sama, ker so ga pridržali in so mu rekli, da bodo naredili preiskave. Izgovoril se je na prezaposlenost, ki ga daje, in da bo delo zaostalo, če njega ne bo zraven. Dežurni zdravnik je pokimal in naročil sestri, da je opravila z njim predpisane formalnosti, žena pa mu je ob odhodu čuteče podala roko in spodbudno dejala, naj bi le potrpel, saj bodo preiskave kmalu mimo in potem se bosta spet videla doma.

Doma sta se videla šele čez nekaj tednov, ker so ga iz tega mesta poslali na kliniko v republiško središče. Medtem so ljudje v soseščini na veliko govorili o Tonetu Brezniku, besede so jim zvenele obarvano žalostno in preplašeno, vsakdo izmed njih pa je pristavil, da novici nikakor ne verjame, da to sploh ni mogoče, ker je bil Breznik vseskozi zdrav, vsa ta leta, kar ga poznajo in se je priselil mednje. Spraševali so nadrobnosti in ugibali, ali je njegova bolezen zares tako nevarna, kakor je nekdo povedal. Ni jim bilo važno, kdo je to dejal, bilo je izrečeno in se jih je prijelo in ne več izpustilo.

Kakor bolezen ni več izpustila Toneta Breznika, a tedaj ga še ni položila, ostal je pokončen, žena se je odpeljala ponj in ga pospremila v domačo hišo. Okoličani so ju videli, ko sta prihajala od železniške postaje, kjer sta izstopila, držala sta se

pod roko, on ni dopustil, da bi ga ona popeljala, čeprav je čutil slabost v nogah. Stopal je zdravno in smeje se odzdravljaj znancem, a ta njegov smeh je bil le senca nekdanjega, nanesen na obraz, kakor da kljubuje bolečini, ki se ga je lotevala in mu zadrževala korake.

Ni več hitel tako kot nekoč, ni pa se tudi počasi pomikal, ta utrujenost v njem, polastila se mu je vseh udov in ga svinčeno pritiskala k tlom, ki so se majala pod nogami. Mar je mogoča ta sprememba, kaj se dogaja z njim, ne priznati ženi, da mu postaja težko, ker bo potem še huje, že zdaj jo je prizadelo, ti njeni pogledi, v njih se ji utrinjajo prošnje, ne izreče mu jih, a jo sliši: Tone, nikar nas ne zapusti, mene in obeh otrok, vsi trije te potrebujemo, ostani z nami v tej hiši, ki sva si jo postavila; pritrgala sva si od ust, rasla je počasi iz izkopane zemlje, opeka na opeko iz temeljev do plošče, oba sva mešala beton, najhuje sva sama postorila, zato ostani in ne odhajaj od nas, ne še zdaj, preloži na kdaj kasneje.

Kako naj bi preložil na kasneje, bolezen je bila v njem in je ni pregnal iz sebe, tablete in injekcije so jo vendarle zaustavile, in tu je bila njegova volja, močna, silna, neuklonjiva. Zdravniki so prav temu pripisali velik in odločilen pomen, bolniki, s katerimi je ležal v sobi, so ugašali in prepuščali postelje drugim, on pa je živel med zdravili in z zdravili, prihajal na kliniko, se vračal domov, poti so ga peljale tja in nazaj, tja in nazaj.

Ljudje v sosesčini so strmeli, presenečenja niso prikrili, in delili so upanje z njim, da bo premagal to bolezen, tudi to je mogoče, ne bo prvi, poznajo primere bolnikov, ki jih ni strlo. Tako zelo so gojili upanje, da niso obupali niti tedaj, ko so zvedeli, da so Tonetu Brezniku izpadli lasje, vsakomur se redčijo, so pravili, mu bodo že pognali novi, gostejši, bujnejši. Pognali so mu, in to mu je še bolj ojeklenilo voljo, celo zadovoljno je dejal, da ima pri tem sam velike zasluge.

Takrat, ko se je odpeljal s klinike, je zrl z vlaka skozi okno na mimo hitečo pokrajino. Misli so ga ponesle daleč, tja v vojne čase, in tedaj je domislil tisto pot v zimski noči. Bilo mu je, kakor da sliši oba spremljevalca za sabo. Brez besed se je pogovoril z njima. Srečno sem vaju pripeljal do žage, si je pravil. Vidva nista vedela, jaz sem pa vedel, da vaju pričakujejo partizani, čeprav mi oče ni povedal naravnost, da se jim bosta pridružila. Sprejeli so vaju zaradostno, ko da se že dolgo poznate, poznali ste se, le meni se je to spoznanje šele kasneje utrnilo.

Oče me je izkopal iz snega. Tu se mi pretrga nit, zanesljivo vem, da tedaj, ko smo hodili v troje, ni snežilo. Sploh ne pomnim, kako sem prispel do tja, kjer se je nehala moja pot, morebiti sem zdrsnil s steze, morebiti sem zašel, kako tudi ne, tja smo prehodili celi dve uri, nazaj grede sta se mi gotovo raztegnili v tri, štiri. Sneg je dajal svetlobo, zdaj jo vidim razločno, niti drevesa, pod katerimi sem stopal, mi je niso zakrila. Ta svetloba je bila čudovita, prežarila me je vsega, nosil sem jo v očeh, na mahajočih rokah, na premikajočih se nogah.

Hiteti, samo hiteti in ne omagati, mu je udarjalo v sencih, vsako bitje žile korak, korak za korakom, previdno in zanesljivo naprej, brez strahu proti domači hiši, ponudila mi bo v pozdrav svojo pobeljeno streho med hruškovjem in pripeljala očeta k hišnim dvercam, previdno bo preložil železno prečko, zavrtel ključ, pritisnil kljuko in me spustil noter.

Kako da me je oče izkopal iz snega? Torej ga je obšla slutnja, da bom obtičal med potjo.

Ko sem prišel k sebi, sem bil ponosen nanj. Vsakdo nima takega očeta, da te izkoplje iz snega in te s hruškovcem prebudi iz globokega pa mrzlega sna. Zato le rastite tepke nad našo domačijo, partizani so hodili pod vami in tudi jaz vam bom kmalu prišel v goste.

Radovan Zogović

Biografija tovariša Tita

*Sprašujete o Titu: kdo je?
Mašina, mašince moja,
piši!*

*Tito — to smo mi
vsi —
vi veste za naše svinčenke in slavo!*

*Tudi on je poln nas
in velik
in mi z njim višji,
višji
za človeško glavo!*

*Titovega očeta poznate
in mater, ki je rodila Tita.
Poznate ju,
spoznate,
morate spoznati! —*

*Tita rodila sta v gnevu
in v sli ustvarjalni
velikan —
ljudstvo
in borba —
mati!*

*Rodil se je svetlo iz prve celice KaPe
IN ZNOVA RODIL
na Viru in Ubu
s prvo uporniško granato.
In rojeva se spet
z brigadami Koče in Peka,
z vsako
novo brigado.
In živi v vsakem borcu.
Pod srcem mu diha in misli.
Juriša z njim
in deli
žalost
in kruh
in slavo.
In poln je nas
in velik.
In mi z njim višji,
višji —
za človeško glavo!*

Florijan Laimiš

Zlom ameriške kazenske ekspedicije in njene politične zaslombe

Ves svet je 25. aprila letos s presenečenjem in osuplostjo zvedel za neuspehi poskus ameriških komandosov, da bi z napadom na Teheran osvobodili ameriške talce iz rok iranskih študentov. Osuplost je bila velika zaradi tega, ker po ameriških zakonih predsednik ZDA ne more napovedati vojne drugim državam in poslati tja ameriških oboroženih sil, ne da bi prej dobil pristanek ameriškega kongresa. Tokrat se predsedniku Jimmyju Carterju ni zdelo vredno niti odgovoriti na kritike, ki so zaradi spodletelega desanta kar deževale na njegov račun. Za predvolilni boj je bil spektakel kar primeren, pa čeprav ga je nekaj ameriških vojakov, pripadnikov sil za takojšnjo intervencijo plačalo z življenjem, zunanji minister Vance pa s svojim položajem.

Posebne vojaške sile za naglo intervencijo v drugih državah niso povsem nova stvar in tudi ne izključno ameriška iznajdba, imajo jih tudi druge države, ne le velike sile, o katerih je sicer največ slišati. Že konec leta 1978 je ameriški minister za vojsko George Brown dejal, da »ZDA razmišljajo o uporabi jurišnih enot, to je izredno prožnih in premičnih sil, ki bi jih z lahkoto predstavili na primer na območje Perzijskega zaliva, če bi kriza v tem delu sveta terjala ameriško intervencijo«. Januarja letos je predsednik Jimmy Carter, ko je pridobival volilce za svojo nominacijo na listi demokratične stranke izjavil (ko je razgovor nanese na Pakistan), da bodo »ZDA uporabile v prid varnosti te države tudi vojaško silo«, če bo to potrebno. Nekako ob istem času je predsednikov svetovalec za vojaška vprašanja Brzezinski zadevo še razširil in zagrozil, da »bodo ZDA na vsak poskus sovjetske invazije v Perzijskem zalivu« odgovorile z neposredno vojaško silo na tem področju, morda pa celo na drugih področjih sveta«. Oglasili so se še nekateri funkcionarji ameriške vlade in v senci izjav predsednika ter njegovega svetovalca hiteli zagotavljati, da bi ZDA lahko začele akcijo tudi v Zahodni Evropi (Italija?), da bi »preprečile uspešen sovjetski prodor proti Perzijskemu zalivu« ...

Potem ko je SZ v nekaj dneh prestavila v Afganistan letalsko-desantno armado 50 000 mož, so na zahodu spoznali, da v SZ že imajo potrebne sile za intervencijo,

o kakršni so na zahodu začeli zdaj šele glasneje razpravljati, pa čeprav imajo 40-letne izkušnje. Na prvo besedo tudi zahodnim strategom ni verjeti, kajti vzporedno s sovjetsko akcijo je ameriški minister za vojsko Brown že imenoval poveljnika intervencijskih sil, iz generalmajorja v generallajtnajta povišanega Paula K. Kellyja. Njegov štab je na Floridi, na voljo pa mu je enota, ki šteje vse možno od enega bataljona vojakov pa do korpusa z najmanj 100 000 možmi!

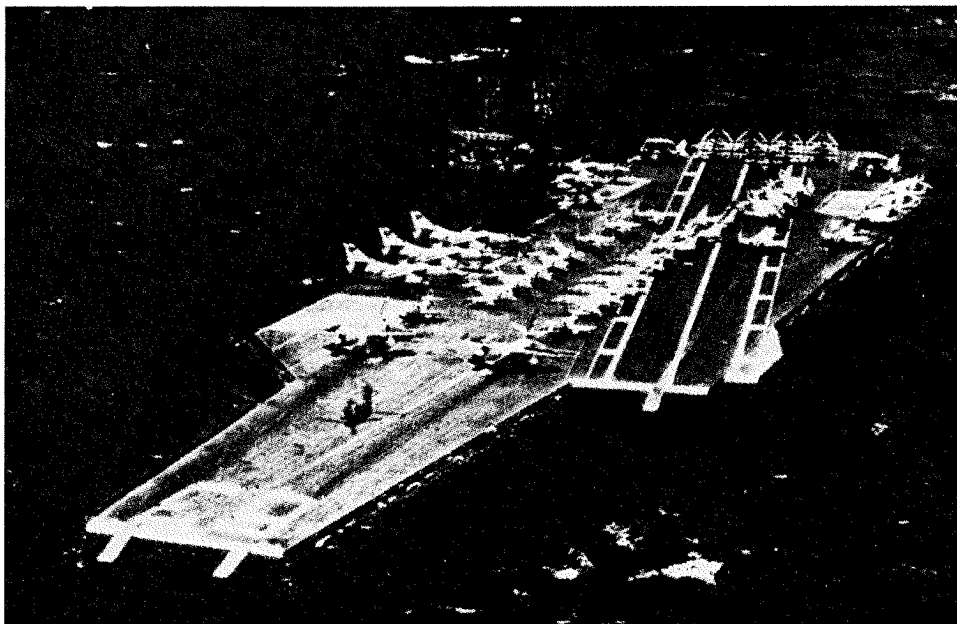
Pod krinko, da so vznemirjene zaradi sovjetske intervencije v Iranu so ZDA na široko revidirale svojo vojno politiko, da bi se opremile s sredstvi za takojšnji vojaški poseg v kateremkoli delu sveta, če bi morda prišlo do spora s SZ. Trdijo, da je s tem v ZDA konec »povietnamskega obdobja« in ameriškega kompleksa krivde. »Osemdeseta leta bodo zanesljivo leta mnogih premikov in motenj v mednarodnih odnosih,« je dejal ameriški predsednik Carter. Trdijo, da se je te pesimistične vizije prihodnosti nalezla večina Američanov. Po neki anketi, ki jo je pred nedavnim objavila revija »Time« je celo 70 % Američanov prepričanih, da grozi nevarnost nove svetovne vojne. V skladu s takšnim razpoloženjem v javnosti je ameriška vlada zapadla skušnjavi, da bi, kot je zapisala francoska agencija AFP, oživila znano »Trumanovo doktrino« iz časov korejske vojne, s čimer bi dobila oporne točke v raznih delih sveta, da bi »preprečili sovjetski ekspanzionizem«.

Od Norveške — članice pakta NATO — pa do Indijskega oceana, Perzijskega zaliva in Avstralije, povsod ima ameriško ministrstvo za vojsko »Pentagon« stike s tujimi vladami, da bi mu odstopile v uporabo vojaška oporišča. Na Norveškem in Danskem tečejo pogajanja za vkladiščenje ameriškega težkega vojnega materiala, to je tankov, topov in vlačilcev. Trenutno (podatki pa se naglo spreminjajo) imajo Američani v Zahodni Evropi težko opremo za 3 divizije, to je za okoli 42 000 mož. Do leta 1985, naj bi bilo te opreme že za 9 divizij.

V Sredozemlju so ZDA obnovile vojaški sporazum s Turčijo, kjer imajo pravico do 26 oporišč, od katerih so nekatera zanje bistvenega pomena, če hočejo trajno nadzirati sovjetsko področje s sodobnimi elektronskimi napravami. V Indijskem oceanu so tri države: Oman, Kenija in Somalija končno pristale, da bodo Američanom odstopile svoja oporišča, dogodki 25. aprila pa potrjujejo prepričanje, da so ta oporišča že usposobljena za svoj namen. V Somaliji so Američani dobili v roke že dobro urejeno luko, ki so jo opremili sovjetski strokovnjaki leta 1975. Tam je tudi 4,5 km dolga letališka steza, na kateri lahko pristajajo največja vojaška transportna letala.

V Omanu na Arabskem polotoku, za Američane najpomembnejši državi ob Indijskem oceanu zaradi njene strateške lege ob vhodu v Perzijski zaliv, je Američanom na voljo luka Muskat in letališče na majhnem, toda zelo primernem otoku Masira. Minister Brown je dejal, da bodo ZDA nenehno krepile svojo navzočnost v Indijskem oceanu, češ da tam že nekaj tednov (ali celo mesecev) križari okoli 30 sovjetskih vojnih ladij.

Dejansko poskušata obe mornarici gospodariti v tem morju. Američane zastopajo tam »US Navy Task Force 70«, 27 vojnih ladij, med njimi letalonosilkevelikani »Nimitz«, ki jo občasno zamenjuje »Kitty Hawk«, »Midway« in »Coral Sea«. Razumljivo je, da imajo te ladje ob sebi vse svoje zaščitno in oskrbovalno ladjeve, na katerem je pravi grozd letal, raket in drugega orožja, v vodi pa še primerna količina podmornic. Eskadrilje na ladjah so ves čas v borbeni pripravljenosti in lahko startajo že 5 minut po alarmu. Za vajo starta vsak dan z letalonosilk po 90 letal. Posamezna vojna letala kot na primer F-14 »Tomcat«, ki razvije poltretjo hitrost zvoka, odhajajo tudi na vaje v bombardiranju — za zdaj z maketami jedrskih bomb.

Pred Perzijskim zalivom imata obe najmočnejši svetovni sili razporejen precejšen del svojega ladjevja. Ameriška flota šteje 24 vojnih ladij, med njimi tudi letalonosilko »Kitty Hawk« (na sliki), medtem ko je sovjetska admiralska zastava na križarki »Maršal Vorošilov«. Američani načrtujejo nove ukrepe proti Iranu in zahtevajo solidarnost od svojih zaveznikov

Tej plovni enoti nasproti se je razvrstila sovjetska flota, v kateri so križarke, rušilci, fregate in spremljevalne ladje. Ni dolgo tega, ko so v Kitajskem morju opazili nadaljnjih 23 sovjetskih ladij, domnevno usmerjenih v Indijski ocean. Sovjetske ladje ob Perzijskem zalivu — admiralska zastava je na križarki »Maršal Vorošilov« — kot sence spremljajo ameriške manevre, »oči« letelih radarjev »Iljušin-38« pa segajo do posameznih plovnih objektov na obzorju. V skladu s pogodbo, sklenjeno v Moskvi leta 1972, se obe pomorski sili izogibata vsakemu dejanju, ki bi lahko »povzročilo kolizijo« na morju, pa čeprav ladje ene in druge strani oblivajo s peno mornarje na krovu. Kljub vsej resnosti položaja je nekaj običajnega, če s sovjetske ladje vprašajo: »Kje je Kitty Hawk« (letalonosilka), Američani pa odgovorijo: »Kitty Hawk je majhno mesto v Severni Karolini«.

Sovjetska akcija v Afganistanu, po mnenju zahodnih strategov dokazuje, da je sovjetska vojska že sposobna intervenirati z oklopnimi silami in pehoto kjerkoli zunaj svojih meja z veliko hitrostjo, kar ji omogoča flota mogočnih transportnih letal. Američani priznavajo, da nimajo več monopola na to vrsto vojaških operacij, vendar pristavljajo, da tudi njihove intervencijske sile niso majhne: 85 000 vojakov z osebno oborožitvijo in zračno-desantna divizija s 15 000 možmi obenem z vso opremo in logistiko. Poleg tega imajo ameriške sile v okviru domače vojne mornarice na voljo 13 letalonosilk in 40 transportnih ladij za desantne sile.

Vzporedno z ameriškim prodorom v Oman je vredno omeniti govorice o silah, ki naj bi pomenile ravnotežje temu ameriškemu kontingentu. Gre za znano »hošiminhovo brigado« v Južnem Jemenu, ki je imela pred leti velik vpliv v okviru »ljudske fronte za osvoboditev Omata (PFLO)«. Tedaj je bila to le gverilska

skupina, nad katero so prozahodne sile poslale poseben odred perzijske vojske iz časov šaha Reze Pahlavija, zdaj pa »brigada« šteje tri divizije, izurjene za posredovanje kot zračno-desantne sile. Ti tako imenovani »Dofar« uporniki v oman-ski puščavi so se umaknili v Južni Jemen, iz Omana pa so se po lanskih iranskih dogodkih umaknili tudi iranski vojaki, ki pa jih zdaj verjetno že nadomeščajo ameriški mornariški pešci.

»Hošiminhova brigada« je dobro izurjena, hvaležnost pa so ji izkazali tudi v Adis Abebi, saj je okoli 8000 njenih pripadnikov sodelovalo na strani etiopskih sil v zaključnih operacijah v vojni s Somalijo zaradi etiopske province Ogaden. Tedaj je tudi SZ izgubila oporišča v Somaliji, ker se je somalski predsednik Siad Barre obrnil k drugim zaveznikom, vendar je dobila druga oporišča na Afriškem rogu, od koder je izrinila Američane (cesar Haile Selassie je dovoljeval Američanom, da so imeli na etiopskem ozemlju elektronsko postajo za spremljanje umetnih zemljinih satelitov).

Na Afriškem rogu je prisotna tudi Francija s svojimi intervencijskimi silami. Od leta 1975 je imela Francija borbeno vlogo v več afriških spopadih, ali pa je s svojo navzočnostjo izkazovala »samo borbeno podporo«. V Indijskem oceanu ima najmanj eno svojo letalonosilko. Toda, vojaške akcije so v Franciji opozorile na kritične meje francoskih namenskih kapacitet. Brez nadaljnega lahko Francija podpira Mavretanijo na saharskem zahodu, lahko posreduje v Čadu s pehotnimi oddelki, v Džibutiju pa ima zasidrane vojne ladje — posadko iz Indijskega oceana — nima pa niti proračunskih sredstev niti dovolj vojakov, da bi lahko na več krajih učinkovito intervenirala. Nadalje, Francija ne more razporejati težke vojaške opreme na velike razdalje (čeprav z letališč v Čadu na primer lahko obvladuje ves afriški jug), prav tako pa tudi ne more imeti ves čas vseh svojih letalonosilk v Indiskem oceanu. Prav zaradi tega se Francija bolj obrača k povečanju svoje jedrske udarne sile. Obrambni minister Bourges je v začetku leta dejal, da je francoska jedrska sila zdaj že dvakrat tako močna, kakor leta 1977, rušilna sposobnost francoskih jedrskih nabojev pa že pokriva 150 % vseh potencialnih ciljev, kar pomeni, da Francija ni sposobna le enega samega jedrskega napada, temveč ima dovolj orožja, da napad vsaj delno tudi ponovi. Minister Bourges je tudi priznal, da so francoske rakete umerjene na cilje v SZ. »Tudi če bi bila Francija sama smrtno zadeta, lahko s svojim povračilnim udarcem uniči 60 do 80 % SZ. To pomeni, francoska udarna jedrska sila je sama sposobna uničiti v SZ 120 do 150 mest z okroglo 100 milijoni prebivalcev...«

Nadalje, vsak sprehod v neposredno preteklost potrjuje, da uporaba sil za takojšnje ukrepanje, intervencijskih sil, res ni nova iznajdba in tudi ne vojaška operacija, ki so jo sposobne samo največje svetovne sile. To potrjujejo primeri francoskega posredovanja in drugi primeri. Dogodki v Zairu pred leti so pokazali, da tudi Kuba ni edina manjša vojaška sila sodobnega sveta, ki po potrebi lahko operira daleč od svojih neposrednih baz. To so storile tudi Belgija, Senegal in Maroko. Belgija je dala leta 1978. za operacije v Šabi (provinca nekdanjega Belgijskega Konga) na voljo 1200 vojakov in jih prepeljala v Afriko z letali civilne letalske družbe »Sabenac! Maroko je imel leta 1978. in že eno leto prej svoje čete v Šabi, nato pa še v treh državah zunaj maroških meja.

V začetku aprila letos je tudi Velika Britanija spoznala, da vsaj z besedami ne sme zaostajati za drugimi državami, ki ustanavljajo svoje intervencijske sile. Obenem s podobnimi enotami drugih članic pakta NATO bi bile britanske enote, kot so sporočili v Londonu, v vsakem trenutku pripravljene vojaško posredovati v »nemirnih področjih« kjerkoli na svetu! V skladu z britanskimi ukrepi v boju

Ena od vsakodnevnih vaj ameriških enot za takojšnje ukrepanje kjerkoli na svetu. Prizor je z vaje v oporišču Fort Gulick. Dogodki po svetu dokazujejo, da ameriški komandosi, izurjeni tako, da ubijajo že podzvestno, naletijo na sebi povsem enakovredne bojevnike druge strani

proti neizprosni gospodarski stiski je določeno, da bo en padalski bataljon vedno pripravljen za akcijo v roku enega tedna. Britanski delež je simboličen, vendar ne kaže pozabiti, da temelji na velikih izkušnjah in da so Britanci že nekajkrat dokazali, kako naglo znajo povečati svojo udarno moč, če potreba tako nanese.

Ta čas ko ameriške intervencijske sile dopolnjujejo svoje taktične priročnike, obe strani nepretrgano nadzirata delovanje ene in druge, da bi bila izključena vsaka presenečenja. Tam, kjer je Baringovo morje identično z datumsko mejo in kjer je meja med ZDA in SZ, imajo Američani svojo sodobno »mrtvo stražo«. Na jugozahodnem območju Aleutske otoške verige pomežikuje 34 768 »oči« v smeri proti vzhodu, globoko v notranjost sovjetskega ozemlja. Ameriški radarski sistem »Cobra Dane« imenovan preprosteje kar »kobrino oči« napoveduje, da se tisto, kar smo dozdaj poznali kot znanstveno fantastiko, spreminja v golo stvarnost.

Sistem odkrije ne le vsako sovjetsko balistično raketo takoj po startu, temveč je tudi sposoben razpoznati 300 ob istem času izstreljenih raket in natančno spremljati smer njihovega poleta. Poleg tega je »Cobra Dane« tudi kontrolor vesolja. Sposoben je razpoznavati 200 vesoljskih objektov na oddaljenih krožnicah, jih identificirati in analizirati ter na razdaljo 3200 km razpoznati predmet, ki ni večji kakor nogometna žoga. Radarski sistem »kobrino oči« (kri je zavrela sovjetskim obveščevalcem zaradi variante tega sistema na strehi ameriškega veleposlaništva v Moskvi, od koder prisluškujejo razgovorom v avtomobilih na moskovskih ulicah) je razvila firma »Raytheon Co.« Na polkrožnih antenah, katerih

površina je enaka površini 96 igrišč za namizni tenis, je razmeščenih 34 768 senzorjev. Polovica jih je oddajnikov, ki neprestano »otipavajo« sovjetski zračni prostor in vesolje, druga polovica pa so sprejemniki.

Posebna vrsta satelitov naj bi tudi nenehno nadzirala sovjetske jedrske eksplozije v vesolju. Naprave so tako občutljive, da bi morale zaznati že najmanjše eksplozije jedrskega orožja na Marsu ali na Veneri. Za razvoj te vrste oborožitve je zadolžen letalski štab »Samsa« v Los Angelesu. Vesoljski transporter »Space Shuttle« bo v času od leta 1983 do 1987 (če bo do tedaj že usposobljen) razmestil po vesolju kar 24 satelitov tipa »Vela«, s kakršnim so na primer ugotovili skrivno jedrsko eksplozijo v Južnoafriški republiki.

Iz vsega opisanega izhaja, kako velika je odgovornost ljudi, od katerih je odvisno, ali bo do skrajnosti napet mehanizem vojnega obračunavanja ostal blokiran, ali pa bo razumska bariera popustila pred ciničnim podrejanjem usode vsega človeštva koristim ene same, domnevno najmočnejše strani na svetu. Tudi v ZDA se zavedajo nevarnosti trenutka, zato so senatorji opozorili zunanjega ministra Vancea na »Resolucijo o vojni odgovornosti«, ki so jo sprejeli še leta 1973, da bi omejili pooblastila tedanjega predsednika Richarda Nixona glede vojne v Vietnamu. Senat zahteva, da se predsednik vnaprej posvetuje s kongresom, če res hoče začeti vojaško akcijo ali pohod. O tem je bilo veliko razprave tudi zdaj, v Carterjevem obdobju. Predsednik je javno obljubil, da v iranski krizi ne bo ukrepal mimo kongresa. Videti je bilo, da je bila skušnjava preblizu in tudi uspeh se je vsaj na zunaj dobesedno ponujal. Zdaj bo treba nekako zgladiti spor in priznati, da ni dovolj samo predsednikova beseda, nakar se vsaka stvar na svetu podredi najmočnejši vojaški sili sveta — predsednik Carter pa postane — 54. talec!

Ali Podrimja

Tebi, Tito

*V očesu mojem,
junak moj, tvojih
je sij zenic:
moje je Sonce
in Kruh in Nebes
in petje Ptice!
Na mladju vsakem
zdaj žene, glej
razkošje cveta:
beseda tvoja
naloga naša —
obljuba sveta!
Na naši njivi
semena nova
kale v Ljubezen —*

*da poletimo
na krilih časa
v nov vrh in čezenj!
A v njegovem domu
odprl nam srca
si na široko —
postavil posteljo
in mizo drugo
z bogato roko!
Na mladju vsakem
zdaj žene, glej
razkošje cveta:
beseda tvoja
naloga naša — obljuba sveta!*

Slavko Rupel

Beno Zupančič: Noč in dan

Bibliografija dela Bena Zupančiča je obsežna in široka. Podatki povedo, da je izdal tri knjige novel, osem romanov, od tega nekatere po večkrat, štiri knjige za otroke in šest knjig politične publicistike. Če se vsaj na kratko spomnimo na nekatere od teh del, zlasti na romane, je treba najbrž ugotoviti, da je velik del svojega pisanja Beno Zupančič posvetil osvobodilnemu boju in njega literarni, umetniški upodobitvi. Druga značilnost Zupančičevega pisanja je Ljubljana, saj je s prikazom ilegalnega dela mladih v Ljubljani, z romanom Sedmina, tako rekoč vstopil v slovensko književnost. Tretja značilnost njegovega pisanja pa je močna avtobiografska nota. Ne sicer v slabem, egocentričnem pogledu, temveč v tem, da marsikje v njegovih junakih zasledimo poteze samega pisatelja in njegovih bližnjih, v doživetjih junakov njegovih knjig samega avtorja in v svetu, ki ga prikazuje, svet njegove bližnje okolice. Vse te poglobitve značilnosti lahko ugotovimo tudi ob romanu, ki ga je pravkar v nebiestveno skrajšani obliki izdala založba Mladinska knjiga v zbirki Sigma, v romanu Noč in dan, ki ga je pisatelj posvetil 35-letnici osvoboditve. Res da se Zupančičev roman končuje z osvoboditvijo v letu 1945 in da se začneja nekje v ljubljanskem predmestju tik pred vojno, tako da je pravzaprav posvečen »noči«, »novi dan« pa je nakazan šele s prvim dnevom svobode. Toda simboličen naslov je več kot primeren za širok pripovedni tekst, ki naj počasti obletnico osvoboditve; s širokim prikazom osvobodilnega boja, osvobodilnega boja v Ljubljani in študenta Jošta v njem. Najbrž pa ne gre samo za roman napisan in izdan v počastitev ob-

letnice osvoboditve, temveč tudi za najobširnejši Zupančičev pripovedni tekst, za širok epski prikaz ilegalnega dela v mestu, za izvirno ponazoritev partizanskega bojevanja in za notranje zorenje študenta prava v prekaljenega borca za novo skupnost. Skratka za tekst, ki se po svoji vsebini in svojih vrednotah uvršča v vrh Zupančičevega pripovedništva.

V gornjih besedah je nakazano že bistvo romana. Ob izredno razgibanem dogajanju je seveda nemogoče obnavljati vsebino. Če pa se omejimo na poglobitve poteze romana, potem lahko začnemo s proletarskim poreklom glavnega junaka Jošta, ki je doma v predmestju, kjer živita njegova starša, mati in oče železnikar. Ta fant se druži s svojimi predmestnimi vrstniki, nekaterimi študenti, drugimi delavci, ki so si s svojimi prihranki kupili eno kolo, osnovali svojo družino kolesarjev in si kolo vsak dan v tednu podajali iz rok v roke. Za kaj več denarja ni bilo. Potem je v to mirno idilo tresčila vojna z italijansko okupacijo, z vsemi tistimi sprva smešnimi, potem pa grotesknimi in navsezadnje krvavi posebnostmi, streljanjem talcev, izdajalcev, ilegalnim delom, pa internacijo. To okusi tudi Jošt in se iz nje vrne med zadnjimi izmozgan in bolan. Potem pride kapitulacija in tik pred njo odide Jošt v partizane v železničarski uniformi, da ga prijatelji njegovega očeta laže spravijo iz mesta. Priča smo bojem za Turjak, potem pa je Jošt ranjen, do komaj ostane pri življenju. Skriva ga ilegalci spravijo v mesto, poskrbe za njegovo zdravljenje in srečno dočakanje svobode. Ta snov, ilegalno delo v mestu, italijanska okupacija, inter-

nacija, partizanski boj, življenje v Ljubljani zadnje leto vojne, vse to daje širok epski okvir za bogat prikaz dogajanj, za vsestransko izpoved pisateljeve notranjosti. In mestoma tudi za preprosta ljubezenska srečanja, ki plemenitijo težki in surovi čas.

Beno Zupančič se nam v tem svojem najnovejšem delu kaže kot izrazit pripovednik, le da njegova pripoved nima tistega širokega epskega zamaha, ki smo ga navajeni pri klasikih, temveč je razbita, bolj freskantska in prežeta z značilnimi Zupančičevimi izpovednimi razmišljanji. Tudi moderna ne, kajti pisatelj uporablja sodobne metode pisanja in prehaja včasih v izpoved v prvi osebi, včasih prikazuje dogodke, potem spet slika in predstavlja posamezne

protagoniste in tako pestri pripoved. Ta je vsekakor vseskozi zanimiva, ker se opira na resnične dogodke in ljudi, je tudi neprisiljeno dokumentarna, vsekakor pa taka, da šeststo strani zajetne knjige preberemo z zanimanjem, ob spoznavanju ali ob ponavljanju dogodkov, ki jih že poznamo in s tem, da se nam junaki vtisnejo v neizbrisen spomin. In če rečemo, da je to roman o mladih ljudeh v osvobodilnem boju, o našem mestu Ljubljani, da je to tudi roman z mnogimi izrazitimi avtobiografskimi Zupančičevimi potezami, potem je treba za poglobljeno poznavanje te Zupančičeve stvaritve knjigo samo vzeti v roke in jo prebirati. Osvobodilni boj in usoda mladih ljudi v njem bosta v bralcu zažive-la v novi luči.

Slavko Rupel

Aleksander Valič: Frontniki

Kadar srečamo igralce izven odra smo večkrat razočarani, ker si jih predstavljamo kot junake iger, v katerih nastopajo, v resnici pa so v vsakdanjem življenju taki ljudje kot drugi. Včasih pa smo seveda nad njimi in njihovo osebnostjo presenečeni. Iz kakršnegakoli razloga. In ko preberemo knjigo Aleksandra Valiča, igralca ljubljanske Drame, knjigo, ki je pod naslovom Frontniki izšla pri založbi Borec, smo presenečeni. Ne samo za to, ker je to knjiga spominskih zapisov iz partizanskih dni, ki jo je napisal odrski umetnik, ti pa redkokdaj in malo pišejo. Presenečeni smo prijetno tudi zato, ker je to zanimivo in vsaj v prvem delu zelo atraktivno napisana knjiga, ki o partizanskem teatru pove preprosto, jasno in prikupno, vedro in sproščeno, da iz knjige zvemo marsikaj novega, marsikaj zanimivega, da pa se ob njej tudi sprostim, nasmejimo. Kajti avtor stopa pred nas v vsej življenjski neposrednosti in s spomini na frontno gledališče, skratka z delom, kakršna so vsebinsko in po pripovedni neposrednosti redka.

Aleksander Valič se je pred vojno kot amater udeleževal na sokolskem odru v ljubljanskem predmestju. Potem je odšel v partizane in bil borec Cankarjeve brigade. Od tam ga je zaneslo na gledališki

tečaj in v frontno gledališče VII. konpusa, s katerim je prehodil del Slovenije, predvsem Dolenjsko, Notranjsko in Primorsko, dokler ni bil ob razpustu gledališke skupine demobiliziran in angažiran v tržaškem gledališču. Vsa ta komedijantska popotovanja med partizani in po osvobojenem ozemlju so trajala od poletja 1944 pa do oktobra 1945. In ta čas je zajet tudi v knjigi Frontniki. Valič v knjigi piše o svojem gledališkem udejstvovanju, čeprav ni šlo za pravo gledališče, niti ne tako kot je v času vojne delovalo na osvobojenem ozemlju v Črnomlju. Šlo je za skupino zanesenih gledališčnikov, igralcev, pevcev, komponistov, avtorjev aktualnih besedil, ki so kot Frontno gledališče VII. korpusa hodili od enote do enote, od vasi do vasi, od komande do komande in povsod, kjer je bilo to mogoče, uprizarjali skeče, igrice, recitali pesmi, brali govore, odpeli zvočni tednik ter s tem navduševali partizane, budili zavest pri domačinih, pri katerih so gostovali in gojili slovensko pesem in besedo. Igrali in peli so tudi na odrih, toda pretežno so uprizarjali svoje predstave po kmečkih hišah, pa tudi po improviziranih odrih na prostem, na skednjih in pod kozolci.

O vsem tem piše avtor knjige in se spominja nekdanjih dni partizanskega gleda-

liškega udejstvovanja, tako da partizanstvo in še posebej gledališko partizanstvo zaživi pred bralcem tako, kot je bilo resnično, bojevito, zanosno, težko pa tudi šegavo in plemenito v svojem poslanstvu. Knjiga Valičeve pripovedi ima dva dela. V prvem delu, ki se začne s spomini na otroške dni v Gorici, je pisatelj izjemno dober in duhovit pripovednik. Potem pa naenkrat, kaj je bilo vzrok tej prekinitvi, ni jasno, zanosna pripoved obledi in pisatelj bolj umirjeno, manj zanimivo, manj duhovito pripoveduje naprej in pri tem celo ponavlja stvari, s katerimi smo seznanjeni v prvem delu. Tako knjiga žal ni enovita in ima dva kvalitetno ločena dela. Toda Valičevi spomini sodijo kljub temu v vrsto lepih in pravičnih spominov, je zapisal avtor spremne besede Bojan Štih. V vrsto spominov, ki so nam zaradi jasnosti in odkritosrčnosti avtorjevega peresa ljubi in dragi. Valičevi spomini niso poskus obračuna z mrtvimi prijatelji, pa tudi niso poskus falzificiranja podob in usod nekdanj živih lju-

di. Valičevi spomini ne govorijo o njih piscu in avtorju kot nezmisljivi osebi, ki je kot sonce grela svoje sodobnike in sopotnike skozi čas revolucije... Valič ni sodnik. Je ljubeznivi kramljalec, ki pa ve, kaj hoče in ki se zaveda tudi moči, a tudi meja svojega spomina. Ko bralec odloži Valičevo knjigo, je njegova vrednost o partizanskem času bogatejša za nekaj dragocenih spoznanj. Ta spoznanja pa so takšne narave, da nam lajšajo živeti v današnjem tehnokratskem in protikulturnem času, a tudi v svetu, ki ne pozna več stare, skorajda gamljive partizanske romantike.

Ce ob Štihovih besedah omenimo še dokumentarno vrednost Valičevih spominov, katerim je avtor dodal pregled predstav oz. nastopov in igralske zasedbe vlog, seznam članov Frontnega gledališča, pa še seznam virov, potem smo o tej lepi, dokumentarni, predvsem pa duhovito napisani knjigi povedali dovolj. Frontniki so dragoceno in pošteno pričevanje, to pa že samo pove dovolj.

Savo Rutar

Rudolf Hribernik-Svarun: Opredelitev

Rudolf Hribernik-Svarun, predvojni delavec, udeleženec NOB od leta 1941, generalpolkovnik, narodni heroj piše veliko delo o našem osvobodilnem boju. Naslov tega obširnega dela *Opredelitev* postavlja v ospredje dilemo iz leta 1941, oborožen upor ali suženjstvo. Slovenski narod se je odločil za prvo. In tako so štiri leta osvobodilnega boja rodila vrsto junaštev, prekalila slovensko ljudstvo in zapisala najbolj slavne strani naše zgodovine. Rudolf Hribernik se je odločil, da ta osvobodilni boj opiše v obsežnem delu, ki naj bi obsegalo štiri knjige. Pri založbi Borec je prišla na svetlo prva knjiga z naslovom *Država v državi*. Ta knjiga je pravzaprav šele ekspozicija za nadaljnja dela, saj prikazuje razmere in pogoje, v katerih se je rodil leta 1941 oborožen upor, obenem pa opisuje začetek oborožene vstaje slovenskega naroda. Zajeta knjiga s preko 400 stranmi pa vendar kaže značaj in tudi pomen tega dela, ki bo, ko bo v celoti zaključeno, pomenilo najbrž edinstveno kroniko našega oboroženega boja.

V uvodni besedi h knjigi je Stane Dolanc zapisal, da je Hribernikovo delo romansirana kronika, katere pripoved se naslanja na resnične dogodke. Nadalje je zapisal, da o našem osvobodilnem boju pišejo najboljše knjige neposredni udeleženci teh revolucionarnih dogajanj. Pa še to, da sodi po njegovem mnenju Hribernikova knjiga med boljša spominska dela o naši revoluciji, ko je obenem za vse, zlasti za nekdanje borce dragocen in koristen dokument, ki bo spominjal na najlepše dni našega življenja. Zato posebej poudarja pomen knjige, ki jasno govori o vlogi Komunistične partije v oboroženem boju, o vlogi Osvobodilne fronte, o liku komunista, vrlinah in slabostih in o nujnosti takih knjig, ki dokumentirajo najpomembnejše obdobje zgodovine slovenskega naroda.

Ta uvodna beseda seznanja bralca z značajem knjige, z njeno vsebino, še bolj pa s pomenom takega dela, ki naj na eni strani dokumentira osvobodilni boj obenem pa seznanja mladi rod s tem tako pomembnim

obdobjem slovenske zgodovine. Seveda pa si bo vsak bralec lahko ustvaril svojo sodbo sam. Vendar pa mimo nekaterih objektivnih ugotovitev ob tej knjigi ne bo mogel nihče.

Prva ugotovitev je nedvomno ta, da gre za izjemno široko zasnovano kroniko dogajanj v času osvobodilnega boja, kar je toliko bolj pomembno, ker se je pisanja take kronike lotil človek, ki ni bil doslej znan kot avtor kakih podobnih del in ki je po poklicu vojak. To nedvomno dokazuje širokopotezen pogum avtorja, obenem pa daje samemu pisanju celotnega dela nedvomno poseben pečat. Druga ugotovitev je v tem, da gre za romansirano kroniko, kar naj pomeni, da se je pisatelj lotil prikazovanja resničnih dogajanj v literarno oblikovani pripovedi in da je, vsaj občasno, resnična dogajanja in opise tega dopolnil s pisateljsko ustvarjalno domišljijo. Če je pri tem sicer v celoti uspel je drugo vprašanje, vendar pa je že samo dejstvo, da se literarnega oblikovanja pripovedi in dopolnitev faktografskega opisovanja loti poklicni vojak brez literarnih izkušenj in najbrž tudi pretenzij, vredno posebnega priznanja. Naslednja pomembna ugotovitev, ki jo poudarja tudi že uvodna beseda, je prizadevanje avtorja, da piše za potomce, torej za zgodovino, obenem pa za današnji rod, očitno za mladi rod, ki osvobodilnega boja sam ni doživljal. Seveda pa ob tem ne moremo prezreti ugotovitve, ki se nam rojeva, ko knjigo preberemo. Predvsem to, da predstavlja knjiga, vsaj prva, ki je pred nami, predvsem politično in vojaško kroniko dogodkov v usodnem letu 1941, manj pa pripoveduje o ljudeh, o njihovih notranjih stiskah in osebnih težavah ter človeških

problemih, ki so se rojevali ob oboroženem boju. Zato v knjigi pogrešamo prikaz človeških usod, čeprav je kot rečeno poudarek na dogajanjih, ne pa na ljudeh. In prav v teh obnavljanjih sedaj že zgodovinskih dogodkov je Hribernikovo pisanje najboljše in najbolj prepričljivo, manj pa vsekakor v tistih odstavkih in delih, kjer pisatelj fabulira in daje prostost svoji pisateljski domišljiji, ki naj popestri in dopolni stvarno prikazovanje dogajanj. Prav to, da knjiga ni prikaz človeških usod temveč predvsem zunanjih dogajanj, pa morda pogojujejo tudi to, da bi poskuse umetniškega oblikovanja snovi in tozadevnega dopolnjevanja s pisateljevo domišljijo lahko pogrešali in bi ti lahko več ali manj odpadli. Zlasti, ker je bistveno sporočilo pisatelja v prikazovanju resnice zgodovinskih dogajanj našega osvobodilnega boja.

Seveda ima vsak avtor, tudi če gre za zgodovinarja ali pisca kronike svoj stil, svoj koncept, pa ima tudi zato Hribernik popolno ustvarjalno svobodo. Toda če bi ostal pri samem zgodovinskem pričevanju, njegova knjiga ne bi bila prav nič slabša. Kajti prav v posredovanju zgodovinske resnice, posredovane v poljudni obliki kronike, je moč tega dela in najbrž bistvo pisateljevega sporočila. Ker je avtor leto 1941 sam doživljal kot borec, je avtentičnost pričevanja sama po sebi jamstvo za kvaliteto dela. Resnica o epopeji naših narodov, posredovana v tej Hribernikovi knjigi predstavlja torej dejansko pomembno dejanje, ki daleč presega po pomenu nekatera tovrstna dela in ki odtehta tudi nekatere pomanjkljivosti sicer izjemno prizadevnega Hribernikovega pisanja.

Titov »Naprej!«

1.

*Tovariš Tito jaše pred kolono
po ozki gorski stezi.
Prav na vrhu
je led. Čeri in blato naokoli.
Na dnu v globeli teče kalen potok.
Oblaki črni se vale na nebu,
plasti megle se dvigajo ko dim
v goro iz gozda jelk in smrek in bukev.
— On jaše, jaše; nič ne vidi.
Le kam ga je prenesla Misel? V katerem
svetu živi? Od česa je zarezal
krog trdih ust, od kod na čelu brazda?
Nenadno obstoji in ves se zdrzne.
Pred njim stoji prikazen, vsa premrla
od mraza in snega. Stoji, mraz širi
in reče:
»Kam, ti drzneš, kam? V tej gori
sem jaz vladar! Obrni se, poglej
te reveže, ki vodiš jih le-tod:
goli so, bosi, bedna ljudska truma,
nesrečna kri, ki jo moj dih zmrzuje.
Kam vodiš jih v trpljenje, v smrt? Nikar!
Vse zledenim vas v sohe, vse, pa boste
otrpli, nepremični, trdi stali
v temini nočni in ob belem dnevu
na gorskih stezah kot znamenje
mogočne moje sile, a ljudem v svarilo,
da človek pač ne more in ne sme čez neke meje!
Obrni se in vrni v nižave,
ostani za pečjo, grej si kosti
pokoren, tih; postava prva
za vas: živeti, naj bo karkoli!«
Tako partizan. — On z očmi zablisne,
in ogenj vsuje iz zenic plamtečih,
spodbode konja, potepta prikazen
in krikne z vrha na ves glas:
»Naprej!«*

*Tovariš Tito jaše pred kolono,
steza je vedno trša in bolj mrzla.
Strašilo novo zdaj stoji pred njim
ter mu zapira pot. Ostuden stvor!
Rumen, suh. Koža kar visi na njem,
kosti rožljajo v njem kakor orehi
v pol prazni vreči. Govori mu:*

»Stoj!

*Poglej me! Že predolgo me poznaš,
a nikdar še me nisi videl vse.
Veš, tista sem, ki te že dolgo spremljam
kot senca po izropanih deželah;
posedam v vseh dvoriščih in ob vseh
ognjiščih, v vsakem hlevu; roko vtikam
v vse torbe — Lakota sem, Lakota!
Razjaši konja, da ga jaz zajašem!
Naj vodim tvoje izgubljene fante
po grapah, po gozdovih in bregovih,
kjer hrano najdeta si komaj kos
in veverica. Snemi rdeči prapor
in črni prapor moj razvij in dvigni!
Tu jaz slavim uspeh in zmago. Stoj!
Otresi se vseh sanj in vrni se
v nižavo. Koplji, orji, sej in žanji,
ker nič tako ni važnega kot kruh,
in večje sreče ni kot poln trebuh.
Predaj mi uzde ter izgini!«*

Tito

*razjaše konja, a se ne obrne.
Skloni se k zemlji, zgrabi kepo blata,
zdrobi jo v prah ter vrže v žrelo
prikazni in zakliče:*

»Naprej! Naprej!«